

КРдагы Исламий диний билим берүүнү реформалоо: жетишкендиктер жана кыйынчылыктар

Баяндама

Булан институту

Май, 2019

МАЗМУНУ

1. Киришүү.....	3
2. Кыргызстандагы Исламий диний билим берүүнүн түптөлүшү, окуу жайлардын тарыхы жана калыптанышы.....	5
2.1. Исламий диний окуу жайлардын тарыхы.....	5
2.2. Эгемендик алгандан кийинки өзгөрүү жана учурдагы кырдаал.....	7
3. Диний окуу жайларды реформалоо үчүн жасалып аткан иш-аракеттер.....	11
3.1. Диний окуу жайларды реформалоо концепциясы аткарылдыбы?.....	11
3.2. Жаңы Жобо тууралуу анализ: максаттары жана кемчиликтери.....	14
4. Исламий диний окуу жайлардагы/медреселердеги көйгөйлөр.....	21
4.1. Бирдиктүү окуу программа: светтик сабактардын киргизүү сунушу жана окуу куралдар.....	25
4.2. Балдарды медреселерге кабыл алуудагы тартиптер.....	30
4.3. Исламий диний окуу жайлардын материалдык-техникалык базасы.....	31
4.4. Окутуучулардын тартыштыгы жана билим деңгээли.....	33
5. Диний окуу жайлардын келечеги: сунуштар жана пикирлер.....	35
6. Корутундулар.....	40

ЫРААЗЫЧЫЛЫК

Булан институту баяндаманы даярдоо процессинде тыгыз кызматташтык үчүн КР Дин иштери боюнча мамлекеттик комиссияга, теологдорго, диний аалымдарга жана журналисттерге терең ыраазычылык билдирет.

Булан институту
Бишкек кеңсеси: www.bulan.kg
Женева кеңсеси : www.bulaninstitute.org

Бул баяндама Булан институтунун уруксаты жок кайра басылбайт жана маалыматтар баяндамага шилтеме менен гана жарыяланышы н суранабыз.

1. Киришүү

Булан институту даярдаган бул баяндама Кыргызстандагы Исламий диний окуу жайларды реформалоо маселесине арналат. Биздин институт Кыргызстанда балдардын сапаттуу билимге болгон укугун коргойт, светтик жана диний билим берүү системасын реформалоо боюнча иш алып барып, кырдаалды терең анализдеп, анын жыйынтыгы менен баяндамаларды жарыялайт.

Булан институту буга чейин мектепте билим берүү системасындагы көйгөйлөрдү жана диний окуу жайлардагы абалды иликтеп, бир нече баяндамаларды даярдаган. 2017-жылы Кыргызстандагы диний окуу жайлар, медреселердеги окуу программалар жана окуу шарттары боюнча «Кыргызстандагы диний билим берүү: медреселер чукул реформага муктаж» деп аталган баяндамада медреселердин абалына кенен токтолгонбуз. Андан кийин «Кыргызстандыктардын чет өлкөлөрдөн исламий диний билим алуусу» деген баяндамада кыргызстандыктар кантип Египет, Сауд Арабия, Иордания жана Түркияга барып окуганы тууралуу жазылган.

Аталган баяндамаларда медреселердеги көйгөйлөр, окутуучулардын тартыштыгы, окуу программалары, светтик билимди интеграциялоо маселеси, чет өлкөгө исламий билим алууга кеткен балдар жана каржылык булактар тууралуу сөз болгон. Булан институту бүгүнкү күндө дагы бул тармакка тиешелүү изилдөөсүн улантып, колунуздагы баяндаманы жарыялады.

Кыргызстанда бир Ислам университети, тогуз Ислам Институту жана 113 медресе Дин иштери боюнча мамлекеттик комиссиянын каттоосунан өткөн¹. Диний окуу жайлардын басымдуу бөлүгүн медреселер түзөт. Учурда катталган медреселердин арасынан 80ге чукулу иштеп атат, калганы иштебей турат.

Эксперттердин арасында медреселердин санына карата пикирлер ар кыл. Айрымдар Кыргызстан үчүн медреселердин саны өтө көп десе, кээ бири чочулоонун кажети жок деген ойду карманышат.

Ала-Тоо университетинин окутуучусу Нурлан Исмаилов медреселердин саны жетиштүү деп эсептейт: «Медресе жалаң эле молдо, имамды даярдап чыгарбайт. Медресенин тарбиялык ролу чоң. Кай бир медреседе жетим балдар окуйт, кыйналган балдар билим алышы мүмкүн. Мына ошол балдар жакшы мамилеге ээ болуп, тарбия алып жатышат. Жалпы комплекстүү алганда 100 медресе бүгүнкү күндө жетиштүү. Диний окуу жайлардын коомдо аткарып жаткан ролу чоң. Медреселерди бир эле диний жааттагы билим катары санабашыбыз керек. Анын тарбиялык, социалдык, кайрымдуулук функциялары дагы бар. Айрыкча медреселер өз үйүнөн жакшы мээрим көрө албаган балдар үчүн дурус башпаанек болуп берүүдө», - дейт Исмаилов.²

2014-жылы Кыргыз Республикасынын Президентинин жарлыгы менен “2014-жылдан 2020-жылга чейин диний чөйрөдөгү мамлекеттик саясаттын концепциясы” кабыл алынып, диний билим берүүнүн сапатын жогорулатуу максаты коюлган. Бул максатты турмушка

¹Замир Турсунбековдун Булан институтуна берген маеги, 21-май, 2019-жыл

²Нурлан Исмаиловдун Булан институтуна берген маеги, 16-апрель, 2019-жыл

ашыруу үчүн Дин иштери боюнча мамлекеттик комиссия жумушчу топ түзүп, “Диний окуу жайларды реформалоо» тууралуу концепция иштеп чыккан. Аталган концепция диний билим берүү мекемелерин туура квалификациялап, мамлекеттик стандартка келтирип, ошондой эле окуу программасына светтик сабактарды киргизүүнү көздөгөн. Аталган концепциянын айрым максаттары турмушка аша баштаганы менен жобосу жаңы эле кабыл алынып, учурда коомдук талкуулар өткөрүлүүдө.

Чынында, Диний окуу жайларды реформалоо концепциясы эки жыл мурда иштелип чыкканы менен өкмөткө сунушталган бойдон бир жарым жыл бою алдыга жылбай турду. Жумушчу топтун мүчөсү, эксперт Нурлан Исмаиловдун айтымында, өкмөт бекитип бербегени менен анда коюлган максаттар акырындан ишке ашууда. “Концепция өкмөткө сунуш кылынып, ал жактан токтоп калды. Ошол боюнча бүгүнкү күнгө чейин кыймылдабай турат. Учурда концепциянын иши, максаттары ишке ашууда. Өкмөт бекитпей койгон үчүн ал токтоп калган жок. Жакында эле толугу менен диний окуу жайлар боюнча жобону иштеп чыктык. Жободо негизинен диний окуу жайлардын тартиби каралган”, - дейт эксперт³.

Дин иштери боюнча мамлекеттик комиссиянын директору Зайырбек Эргешов диний билим берүүнү реформалоонун оош-кыйышын мындайча чечмеледи: “Концепцияда көрсөтүлгөн диний билим берүүнү реформалоонун эң негизги маселеси, олуттуу көңүл буруучу жагдайы – бул медреселердеги, диний жогорку окуу жайлардагы абал. Ал жакка заманбап реформа жасоо зарыл. Чынында, эгемендик алган жылдары диний окуу жайлар эч кандай көзөмөлсүз, өздөрү менен өздөрү болуп калган. Былтыр 15 медресеге мониторинг жүргүзүп, быйыл республика боюнча 58 медресени иликтөөгө алдык”⁴.

Бул баяндама Исламий диний окуу жайлардагы абал, негизги көйгөйлөр жана жаңы кабыл алынган жободогу окуу программасына светтик сабактарды киргизүү өңдүү маселелерге токтолот. Ошондой эле баяндаманын негизги максаты - Диний окуу жайларды реформалоо концепциясынын максаттарын ачып берүү жана анын жобосун тааныштыруу.

Булан институту Кыргызстанда диний билимге муктаждык бар болгондон кийин, диний окуу жайлар жаш муунга сапаттуу билим бериши керек жана окууга бардык тиешелүү шарттарды түзүшү зарыл деген принципти карманат.

Институттун кызматкерлери Бишкек жана Ош шаарларындагы бул тармакка тиешелүү адистер менен жолугуп, талкууларды, маектерди жана тегерек столдорду уюштурду. Быйыл 30-апрелде Булан институту «Диний билим: реформалоо максаттары жана аткарылышы» аттуу конференция өткөрүп, диний окуу жайларды реформалоо маселесин талкуулады. Ошондой эле Дин иштери боюнча мамлекеттик комиссиясынын Бишкек жана Ош шаарларында өткөргөн коомдук угууларына да катышып, адистердин пикирлерин уктук.

Булан институтунун кызматкерлери бул маселеге тиешеси бар адистерден, диний аалымдардан жана медресе мүдүрлөрүнөн маек алып, ой-пикирлерди чогултту.

³Нурлан Исмаиловдун Булан институтуна берген маеги. 16-апрель, 2019-жыл

⁴Зайырбек Эргешовдун Булан институтуна берген маеги. 20-май, 2019-жыл

2. Кыргызстандагы Исламий диний билим берүүнүн түптөлүшү, окуу жайлардын тарыхы жана калыптанышы

Кыргызстанда калктын 80%ы мусулман болгондуктан эл ичинде диний билим алууга жана куран жаттоого кызыгуу күч. Кыргызстан эгемендикке ээ болоору менен 1991-жылы “КРда диний ишенимдин жана диний уюмдардын эркиндиги жөнүндө” мыйзам кабыл алынып, бардык диндердин жана анын ичинде Исламдын жанданышына кеңири жол ачты. Мунун натыйжасында диний билим берүү мекемелеринин саны жылдан-жылга өсүп отурду, бирок ал мекемелердин ишин бирдей стандартка салып, ирээтке келтирүү үчүн мыйзамдык нормалар же концепция кабыл алынган эмес.

Ошентип, 25 жылдык эгемендик доорунда, Кыргызстанда лицензиясы да, бирдиктүү окуу программасы да жок диний окуу жайлар жайнап чыга келди. Расмий маалыматтарды салыштырсак, жылдан-жылга медреселерде окуган балдардын саны көбөйүүдө. Дин иштери боюнча мамлекеттик комиссиянын маалыматына ылайык, 2013-жылы медреселердин саны 67ге, ислам жогорку окуу жайлары он бирге жетип, аларда билим алып жаткандардын саны 4565 адамды түзгөн. Ал эми 2017-жылдан баштап медреселердин саны жүздөн ашып, аларда окуган балдардын саны 6 миңден ашкан.

2.1. Исламий диний билим берүүнүн тарыхы

Кыргызстандын аймагында диний билим берүүнүн жана диний сабаттуулуктун тарыхы Орто Азиядагы диний абалга жараша өнүгүп, өрчүгөн. Атактуу аалым Имам Сарахсий жана Сражидин Аль-Оший сымал илимпоздордун доорунда диний билим бере турган окуу жайлар Борбордук Азиянын Бухара, Самарканд, Фергана жана байыркы Ош шаарларында негизделген. Кыргызстандагы диний сабаттуулук алгачкы мезгилден тартып Ханафий мазхабдын негизинде түптөлгөн.

Билим берүүнүн ушул жолу, интеллекти жогору жана руханий жагынан жетишкен адамдарды даярдоо менен диний билим берүүнүн өнүгүүсүнө жол ачкан.

XIX кылымдын экинчи жарымында Борбор Азия чөлкөмү орустардын оторчулугу астында калып, XIX кылымдын аягы XX кылымдын башында татар окумуштууларынын демилгеси менен усули-жадид же болбосо жаңы методдук мектеп-медреселер ачылган⁵.

Кыргызстандын аймагында 1836-1860-жылдар аралыгында Ошто Мухаммед, Акжол, Халмырзабек, Алымбек даткалар өз каражаттарына медреселерди салдырышкан.

Педагогика илимдеринин доктору, профессор Советбек Байгазиев Кыргызстанда орус революциясына чейин эле мектептер, медреселер болгонун, XIX кылымдын аягы, XX кылымдын башында реформаланып, светтик билимдер киргизилгенин, жадид усул медреселеринен кыргыз интеллигенциясы билим алганын айтты .

“Мисалы, XVII кылымда Ала-Букадан чыккан Кыргызбай деген киши Наманган шаарына медресе курдурган⁶. Ал “Кыргызбайдын медресеси” деп аталып, бүгүнкү күнгө чейин

⁵Замир Турсунбековдун Булан институту уюштурган “Диний билим: реформалоо максаттары жана аткарылышы” аттуу конференциясындагы доклады, 30-апрель, 2019-жыл

⁶Советбек Байгазиевдин Булан институтунун “Мектеп жана жаңы муун” ТВ программасына берген маеги, май 2018-жыл

имараты сакталып турат. Көптөгөн кыргыз инсандар ошол жерде окуп, кат-сабатын жойгон экен. Андан кийин 1850-60-жылдарда түштүктө Алымбек датканын медресеси ачылып, 70 жылга жакын убакыт аралыгында жүздөгөн балдарга билим берип, Кыргызстандагы агартуу ишине чоң салым кошкон. “Негизи кыргыздар ошол учурда баягы жоокердик замандын өткөнүн түшүнүп, кылыч менен найза доорунун бүткөнүн сезип, илим-билимге умтулуунун зарылдыгын аябагандай курч коюшкандыгын тарыхтагы ушул сымал фактылар айтып турат”, - дейт профессор Советбек Байгазиев⁷.

Кыргызстан Орус падышачылыгынын курамына киргенден кийин орус бийлиги орус тилин жергиликтүү калкка жайылтуу үчүн Ошто, Караколдо, Бишкек уездинде, Таласта бир катар орус-жергиликтүү (русско-местные) мектептерди ачкан. Ошондой эле төрт класстык айыл чарба мектептери ачылып, кийин жогорку башталгыч мектептерге айланып, котормочуларды, жазгыч-тергичтерди ж.б. иш кызматкерлерин чыгарган.

Ошол жылдары Кыргызстанда медреселер да басымдуулук кылган, алар Куранды жаттатып, араб арибин таанытып, шариятты окуткан. XX кылымдын башында диний мектептер менен медреселерди жаңыча окуу программасына өткөрүү аракеттери башталган. Диний билим менен светтик билимди айкалыштырууну көздөгөн бул кыймыл “Усули жаид” деп аталып, аларды жаидчилер дешкен⁸.

Жаидчилер жаңы светтик мектептердин жаралышына алып барчу жолду түптөп, жаңы багыттагы медреселер ачылып, аларда география, арифметика сыяктуу светтик билим да окутула баштаганы чоң бурулуш болгон.

“Чынында эле орто кылым мезгилине ылайыкталып түзүлгөн мектептерде окутуунун ыкмаларын жаңыртуу ошол мезгилдин талабы болгон”, -деп жазат К.Тыныстанов атындагы Ысык-Көл Мамлекеттик университетинин профессору К. Койлубаев.

“Жергиликтүү эл тарабынан мындай жаңы ыкмадагы мектептер жылуу кабыл алынгандыгын жана бийлик ээлери да «усули жаид» мектептерин колдогондугун алгачкы тарыхчыларыбыз да белгилешкен: «... 1900-жылда Токмокко Закир Адаммылла Абдылкашап уулу деген ногой келип, ушундан баштап жаид усулу боюнча окуп, билими кеңейе баштап, Бакча сарайдан (Крым) чыккан «Таржыман» деген гезитти окуй баштады»⁹.

Ошол кездеги атактуу медреселердин бири Шабдан Жантай уулу Чоң-Кеминде 1909-жылы ачкан медресе болгон. Анда жаид усул ыкмасы менен светтик жана диний билимди айкалыштырган жаңыча багытта билим беришкен. Окуу куралдарын Казан, Оренбург шаарларынан алдырып турушкан. Ал жактан мугалимдер да чакырылган¹⁰. Ошол учурда диний мектеп деп аталган медреселерде светтик сабактар да кеңири окутулган.

⁷ Советбек Байгазиевдин “Мектеп жана жаңы муун” ТВ программасына берген маеги, май 2018-жыл

⁸ Булан институту 2017-жылы жарыялаган баяндамада XIX кылымдагы медреселердин окуу программасы тууралуу кенен айтылган.

⁹ К. Койлубаев, «Оторчулук бийликтин билим берүү системасы», К. Тыныстанов атындагы БМУ, http://www.arch.kyrlibnet.kg/uploads/Koylubaev%20K.K._Otor_.pdf

¹⁰ Шабдан баатырдын медресесине 100 жыл, түз. А.Жуманалиев, А.Тойчубаев, А.Кубатова, Т.Кебекова. –Б., 2009. –261-б.

“Мындай диний мектептер Кыргызстандын Чүй, Ысык-Көл, Нарын, Ош аймактарында пайда болуп, анда биздин алгачкы интеллигенциянын өкүлдөрү: И.Арабаев, О.Сыдыков, Б.Исакеев, Б.Солтоноев, К.Тыныстанов, А.Сыдыков ж.б. окушкан”, - дейт Дин иштери боюнча мамлекеттик комиссиянын адиси Замир Турсунбеков¹¹.

Натыйжада бул чыгаан интеллигенциянын ишмердүүлүгү Кыргыз мамлекетинин түптөлүүсүнө зор өбөлгө түзгөн. XX кылымдын биринчи жарымында Орусияда большевиктердин бийликке келүүсү менен коммунисттик идеология түптөлүп, бардык диний баалуулуктарды, диний билим берүүнү такыр эле жоюп, медресе-мектептер, мечиттер жабыла баштаган. Бирок 1946-жылы Борбордук Азия мусулмандарынын биринчи муфтийи Зияуддин Эшен Бабахандын И.Сталинге кайрылуусунун натыйжасында Бухарада “Мир-и Араб” диний билим берүү медресеси кайрадан жанданат. Андан соң 1970-жылдары Ташкентте Ислам институту ачылат. Советтер союзу боюнча ушул гана диний билим берилүүчү окуу жайларда кадрлар даярдала баштайт. Бул жагдайды Советтер союзундагы диний билим берүү реформаларынын алкагына киргизсек болот. Ошону менен бирге Кыргызстанда үжүрө тартиптеги (кустарный метод) медреселер иштей берген. Натыйжада жергиликтүү элдин үрп-адат, каада салтына негизделген, советтик исламдын элеси пайда болгон¹².

2.2. Эгемендик алгандан кийинки өзгөрүү жана учурдагы кырдаал

Эгемендик алгандан кийин Кыргызстан демократиялык жолго түшүп, ошону менен катар жарандарга дин тутуу эркиндиги берилген. Совет доорунда динге болгон муктаждык мамлекеттик саясаттан улам өз ордун таба алчу эмес. Эгемендүү өлкө болгондон кийин дин тутуу эркиндиги кошо келип, диний билим алууга кызыгуу да жанданып, диний окуу жайлар ачыла баштаган. Диний аалымдар жана диний кызматкерлер Ташкенттеги Ислам университетинде жана Бухарадагы Жогорку ислам медресесинде тарбияланган. Кыргызстан эгемен мамлекет болгондон кийин гана бул багытта саясатын өз алдынча алып барып, мечиттер жана медреселер ачыла баштаган. Мисалы, 1991-жылы Кыргызстан боюнча 39 мечит катталса, учурда алардын саны 3 миңден ашык. Дал ушул 1991-жылдын 17-декабрында “Дин тутуу эркиндиги жана дин уюмдары жөнүндө” мыйзам кабыл алынган. Бирок анда диний уюмду каттоого алууда түптөөчү канча киши болушу керектиги өңдүү так эрежелер жазылбай калган. Буга байланыштуу Өкмөт 1996-жылы убактылуу токтом чыгарган. Анда диний уюмду каттоодо мүчөлөрүнүн саны 10 адам болушу керектиги так белгиленген. “Бул диний уюмдарды каттоого алуудагы жумшактык өз учурунда Кыргызстанда диний ээнбаштыкка алып келген”, - дейт профессор Каныбек Осмоналиев¹³.

Мындан улам 1991-жылы кабыл алынган диний уюмдар боюнча мыйзам жокко чыгарылып, “Кыргыз Республикасынын дин тутуу эркиндиги жана диний уюмдар” жөнүндөгү жаңы редакциядагы мыйзам 2008-жылы кабыл алынган. “Бул мыйзамда диний

¹¹Замир Турсунбековдун Булан институту уюштурган “Диний билим: реформалоо максаттары жана аткарылышы” аттуу конференциясындагы доклады, 30-апрель, 2019-жыл

¹²Кыргызстан мусулмандар дин башкамалыгынын сайтындагы маалыматтарга негизделди.
<https://muftiyat.kg/maalyamat/>

¹³Каныбек Осмоналиевдин Булан институтуна берген маеги, 27-май, 2019-жыл

уюм ачуу үчүн 200 адам биригиши керектиги так көрсөтүлгөн. Мына ошол мыйзам бүгүн дагы иштеп жатат”, - дейт Каныбек Осмоналиев¹⁴.

Саны жүздөн ашса да мамлекет тарабынан диний окуу жайлардын окуу программасынын мазмунуна, материалдык-техникалык базасына жана окутуучулардын билим деңгээлине эч көңүл бурулбай келди. Медреселердин бардыгы жеке колдо болуп, лицензиясы же бирдиктүү стандарттары жок, көбү Куран жана хадис баяндарын гана окутуп келишти.

Жакынкы Чыгышта согуштук аракеттер башталып, дүйнөдө радикалдашуу жана терроризм күч алгандан кийин гана Кыргыз өкмөтү бул маселеге көңүл бурду. 2014-жылы 11-ноябрда ошол кездеги Президент Алмазбек Атамбаевдин жарлыгы менен, “2014-жылдан 2020-жылга карата диний чөйрөдө мамлекеттик саясаттын концепциясы” кабыл алынган. 2015-жылы Өкмөттүн буйругу менен атайын иш пландар бекитилген. Жалпысынан 63 пункттан турат. Анын 29 пункту 2020-жылга чейинки мөөнөттү камтыйт. Калган пункттары ар бир жылга карата алдыга коюлган тапшырма негизинде ишке ашырылып келүүдө¹⁵. Дал ушул концепцияда диний билимдин сапатын жогорулатуу зарылдыгы жана ал үчүн чукул чараларды көрүү максаты коюлган.

Кыргызстанда учурда Исламий билим бере турган 131 окуу жай Дин иштери боюнча мамлекеттик комиссиянын каттоосунан өткөн. Анын ичинде бир Ислам университети, 9 Ислам институту, 13 диний билим берген борборлор, 113 диний окуу жайлар бар. Христиан багытындагы диний окуу жайлардын саны болсо 10. Мындан сырткары, жогорку окуу жайларда ачылган, теологиялык багытта билим берип жаткан бир канча окуу жайлар бар. Алар дин иштери боюнча мамлекеттик комиссиянын каттоосунан өткөн эмес. Ош мамлекеттик университетинин теология факультети, Ош мамлекеттик университетинин “Арашан” гуманитардык институту, Ош мамлекеттик университетинин алдындагы теологиялык колледж, И.Арабаев атындагы КМУнун теология кафедрасы, И.Арабаев атындагы КМУнун теология колледжи, Кыргыз-Түрк Манас университетинин теология факультети¹⁶.

Өлкөдөгү диний окуу жайлардын басымдуу бөлүгүн медреселер түзөт. Республика боюнча 113 медресе катталганы менен 80ге чукулу толук кандуу иштеп, калганы ар кандай себептер менен жабык турат. Исламий диний окуу жайлардын бардыгы муфтияттын көзөмөлүндө жана алар үчүн бирдиктүү окуу программаны Аалымдар кеңеши иштеп чыгат.

“Чынында эгемендик алган жылдары диний окуу жайлар эч кандай көзөмөлсүз, өздөрү менен өздөрү болуп калган болчу”, - дейт Дин иштери боюнча мамлекеттик комиссиянын жетекчиси Зайырбек Эргешов¹⁷.

Булан институту 2017-жылы медреселердеги абалды терең иликтеп баяндама жарыялаган. Анда медреселердин окуу программасын жакшыртуу жана светтик сабактарды да окутуу маселесин, медреселердин материалдык-техникалык базасынын начардыгын

¹⁴Каныбек Осмоналиевдин Булан институту уюштурган “Диний билим: реформалоо максаттары жана аткарылышы” аттуу конференциясында сүйлөгөн сөзү, 30-апрель, 2019-жыл

¹⁵Зайырбек Эргешовдун Булан институтуна берген маеги, 25-июль, 2017-жыл

¹⁶Замир Турсунбековдун Булан институтуна берген маеги, 21-май, 2019-жыл

¹⁷Зайырбек Эргешовдун Булан институтуна берген маеги, 20-май, 2019-жыл

анализдегенбиз. Баяндамада талапка жооп бербеген, окууга шарты жок медреселердин тизмеси берилип, сүрөттөрү да жарыяланган. Ал баяндамадан кийин Дин иштери боюнча мамлекеттик комиссия талапка жооп бербеген жети медресени жапкан болчу.

Булан институту 2017-жылы медреселердеги кемчиликтерди ачып берип, чоң баяндама жарыялаганда коомчулукта талкуулар көп болгон. Бул баяндамабыз медреселерге жакшы жылыштарды алып келди деп ишенимдүү айта алабыз. Себеби, соңку эки жылда медреселердин абалына көбүрөк көңүл бурулуп, коомчулукта кеңири талкууланып, ал эми көпчүлүк эксперттер “муз ордуна жылды” деген ойлорун айтышууда.

Белгилүү теолог жана диний эксперт Жакшылык Борочоров Чүй, Ош жана Жалал-Абад дубандарындагы медреселерде абал бир аз жакшырып калганы жөнүндө ой бөлүштү:

“Мурда светтик сабактар дегенде медресе кызматкерлери коркушчу. Анан талкуулар жана тегерек столдор болуп, улам айтылып, жазылып атып, керек экенин медреселердин жетекчиликтери түшүнүп, кабыл алышты окшойт. Ошондуктан кээ бир медреселер акырындык менен светтик сабактарды шартына жараша киргизе башташыптыр. Медреселерди кыдырганда мына ошону байкадык. Санитардык-техникалык шарты дагы кыйла эле оңолуп жатканын көрдүк. Аны жакшы жышаан деп айтсак болот. Бирок биз кыдырганда медреселер арасында балдардын канча саны бар экенин айтпай жашыргандары дагы болду. Жалпысынан муз кичине ээрип калыптыр. Коомчулукта улам-улам эле айтылып, сындардан кийин өзгөрүүлөр башталды десек болот”, - дейт Жакшылык Борочоров¹⁸.

Кыргызстан светтик өлкө катары мамлекеттик казынадан медреселерге каржы бөлбөйт жана финансылык же техникалык жардам көрсөтпөйт. Алар жеке колдо жана каржы булактары да ар кандай. Араб өлкөлөрүнөн да жардам алып аткандары бар.

Эксперттердин айтымында, медреселерге сөзсүз түрдө көзөмөл зарыл. “Бизде негизи 100гө чукул медресе бар. Бирок булар окутуу мекемеси болгондон кийин сөзсүз түрдө көзөмөл болушу кажет. Алар эмнени окутуп, эмне кылып жатканын карап туруш керек. Анткени медреселердин көпчүлүгүндө радикалдашуунун учкундары бар.

Радикалдашуунун себептерин дүйнөдө болуп жаткан окуялардын негизинде да анализдесек болот”, - дейт эксперт Айбек Тилекматов¹⁹.

Булан институту бул багытта иштеп жана анализдеп келаткан эки жылдык тажрыйбасына таянып медреселерди үч типке бөлөт.

Биринчи түргө кирген медреселер - китепканасы жана компьютердик классы бар, окуучулары кадимки парталарга отурган заманбап медреселер. Бул медреселер балдарга толук шарт түзгөн жана Аалымдар кеңеши бекиткен бирдиктүү окуу программасын сактайт. Ошондой эле “Кыргыз тили”, “Кыргызстан тарыхы” сыяктуу светтик үч же төрт сабакты да окутат. Мындай медреселер жалпы медреселердин 20 пайызын түзөт десек жаңылышпайбыз.

¹⁸Жакшылык Борочорондун Булан институтуна берген маеги, 20-май, 2019-жыл

¹⁹Айбек Тилекматовдун Булан институтуна берген маеги, 10-май, 2019-жыл

Экинчи типтеги медреселерде да шарт дурус. Бирок китепканалары жок. Окуу китептери да тартыш. Светтик сабактар болсо окутулбайт, себеби окутуучуларга төлөгөнгө каражат тартыш. Ошондой эле көбүндө парта жана отургучтар жок. Балдар полго эле отуруп окушат.

Ал эми үчүнчү типтеги медреселерде шарттар өтө начар. Көбү Куран жаттоого гана багытталган жана Аалымдар кеңеши бекиткен бирдиктүү окуу программасын сактаганга шарты жок, себеби мугалимдер жетишсиз. Адатта мындай медреселер чакан. Отуздан алтымышка чейин гана бала окуйт.

Дин иштери боюнча мамлекеттик комиссия медреселерге техникалык лицензиялоону киргизүүнүн үстүндө иштеп аткан кези. Бул бардык медреселерде балдардын окушуна шарт түзүлүшү үчүн жасалууда.

Дин иштери боюнча мамлекеттик комиссиянын директору Зайырбек Эргешовдун айтымында, ар бир медреседе балдардын окуусуна зарыл жабдуулар, партасы, отургучтары жана отуруп окуганга шарттары болушу керек.

“Жер төлөөдө, бүкүрөйтүп жерге отургузуп алып, орто кылымдардагыдай окутуу болбошу керек. Албетте талапка жооп берген, бардык заманбап шарттарды түзүп, жаркыраган класстарда, китепканалары бай медреселер да бар. Бирок, дагы деле шарты жок имараттарда билим берген, жалаң гана дин илими менен чектелген медреселердин бар экендиги чындык. Ошонун баарын ирээттеп, тартипке келтирүүнүн аракети көрүлүп жатат”, - дейт Зайырбек Эргешов²⁰.

Булан институту эки жылдан бери медреселердеги абалды иликтеп, реформалоо иштерин эксперттер менен чогуу талкуулап келет. Бул багытта кызматташууга Дин иштери боюнча мамлекеттик комиссиясы дайым ачык болуп, профессионалдуулугун көрсөтүп келатат.

Ал эми Кыргызстан мусулмандар дин башкармалыгы менен кызматташтык айрым учурларда оорурак болуп келди. Медресе мүдүрлөрү биздин иш-чараларга келүүгө жана талкууларга катышууга, ойлорун бөлүшүүгө даяр болсо да муфтият аларга тыюу салган учурлар кездешти. Медресе башчылар муфтияттын кысымынан коркуп, Булан институту менен кызматташуудан баш тартып, бирок бизге “муфтият тыюу салды” деп ачык айтып атышты. Ошондуктан Азирети Муфтий Токтомушев ажыны ушул баяндама аркылуу муфтияттын коомчулукка ачык болушун камсыз кылууга чакырабыз. Медреселерде коркунучтуу же элден жашыра турган жагдайлар жок деп ишенебиз, андыктан медресе жетекчилерине оюн айтууга эркиндик берүүгө, каалаган талкуусуна келип катышууга жана медреселерди кыдырып ишмердиги менен таанышууга журналисттерге да, бейөкмөт уюмдарга уруксат берүүгө чакырабыз.

Буга чейин Кыргызстанда медреселерди тартипке келтириш үчүн диний окуу жайлар тууралуу атайын мыйзам кабыл алуу аракеттери болгон. “Диний билим берүүнү жөнгө салуу жөнүндө” деп аталган мыйзам долбоору 2012-жылы парламенттин назарына сунушталган. Тилекке каршы, ал мыйзам долбоору Жогорку Кеңеште биринчи окууда эле

²⁰Зайырбек Эргешовдун Булан институтуна берген маеги, 20-май, 2019-жыл

өтпөй калган. Мыйзам долбоорунун автору болгон Каныбек Осмоналиев ошол кезде мыйзам долбоорун өкмөт менен чогуу алып чыксак болмок деген пикирде:

“Ошондо эле биз өкмөттү демилгечи кылып анан алып чыксак болмок экен. Эгер биз ошентсек, ал мыйзам өтүп, буга чейин иштеп калмак”²¹.

Осмоналиев белгилегендей, ал мыйзам долбоору диний окуу жайларга көзөмөлдү күчөтүп, бир тартипке салууну көздөгөн болчу.

3. Диний окуу жайларды реформалоо үчүн жасалып жаткан иш-аракеттер

2014-жылы Коопсуздук кеңеши “2014-2020-жылдардагы Кыргызстандын дин чөйрөсүндөгү мамлекеттик саясатты реформалоо боюнча концепцияны” кабыл алган²². Бул концепцияны турмушка ашырууга өкмөт 2015-2020 – жылдар үчүн республикалык бюджеттен 22 миллион сом бөлүүнү караган.

Ушул концепцияда коюлган диний билим берүүнүн сапатын жогорулатуу максатын ишке ашырыш үчүн 2016-жылдан бери аракеттер жүрүүдө. Оболу 2016-17-жылы Дин иштери боюнча мамлекеттик комиссиянын жетекчилиги менен Диний окуу жайларды реформалоо концепциясын атайын жумушчу топ иштеп чыгып, коомдук талкууга койгон. Бирок, ал документ өкмөт тарабынан расмий бекитилген эмес. Андыктан ал концепция актуалдуулугун жоготуп, жакында бул багытта жаңы жобо сунуш кылынды. Концепция расмий күчүнө кирбесе да Дин иштери боюнча мамлекеттик комиссия, Билим берүү жана илим министрлиги, Булан институту, Жалпы кызыкчылыктарды издөө эл аралык уюму, Муфтият жана жалпыга маалымдоо каражаттарынын аракеттери менен айрым иштер ишке ашып калды. Эң башкысы, медреселердеги көйгөйлөр ачык талкууланып, маалымат жетип, реформалоо иштери зарылдыгына коомчулуктун, эксперттердин жана диний аалымдардын көзү жетти.

3.1. Диний окуу жайларды реформалоо концепциясы кабыл алындыбы?

Концепция диний окуу жайларды туура классификациялоо, окуу программасын жакшыртуу, светтик сабактарды киргизүү жана окутуучулардын билим деңгээлине талапты жогорулатуу өндүү максаттарды койгон эле. 2016-17-жылдары Дин иштери боюнча мамлекеттик комиссия бул концепцияны жумушчу топ менен иштеп чыгып, ар бир дубанда коомдук талкууларды өткөргөн эле. Бирок андан бери эки жыл өтсө да чечкиндүү кадамдар эми гана башталды. Кыргыз Республикасынын Өкмөтү тарабынан учурдагы дин чөйрөсүндөгү ишке ашырылып аткан концепцияны эске алып диний билим берүүнү жөнгө салуучу нормаларды камтыган жобо иштеп чыгуу сунушталган. Быйыл Дин иштери боюнча мамлекеттик комиссия жумушчу топ менен биргеликте жаңы жобо иштеп чыгышты.

²¹Каныбек Осмоналиевдин Булан институту уюштурган “Диний билим: реформалоо максаттары жана аткарылышы” аттуу конференциясында сүйлөгөн сөзү, 30-апрель, 2019-жыл

²²Зайырбек Эргешовдун Булан институтуна берген маеги, 20-май, 2019-жыл

Бирок концепцияда каралган айрым максаттар ишке ашып келатканы кубандырат. Эки жыл убакыт текке кетти деп айтууга болбойт, бирок ошол эки жыл мындан да натыйжалуу болушуна мүмкүнчүлүктөр бар болчу.

Бул концепциянын алкагында Дин иштери боюнча мамлекеттик комиссиясы Билим берүү жана илим министрлиги менен биргеликте 2015-2016 окуу жылында Кыргызстандын 10 мектебине пилоттук долбоор катары “Дин маданиятынын тарыхы” деген сабак киргизилген²³. 2016-2017-окуу жылында дагы 56 мектепке кирген. 2018-2019 окуу жылы менен анын пилоттук мөөнөтү аяктайт.

“Мөөнөтү бүткөн соң ошол пилоттук долбоорго карата Билим берүү жана илим министрлиги, Дин иштери боюнча мамлекеттик комиссиясы, Билим берүү академиясы, тиешелүү эксперттердин катышуусу менен биргеликте мониторинг жүргүзүлөт. Анда канчалык деңгээлде долбоор жакшы ишке ашканы, окуучулар канчалык деңгээлде ошол предметти өздөштүрө алгандыгы каралып, жыйынтыгы жакшы болсо, мындан ары 2019-2020-жылдары ошол пилоттук долбоор бардык мектептерге киргизиле баштайт,- дейт Дин иштери боюнча мамлекеттик комиссиянын жетекчиси Зайырбек Эргешов²⁴.

Концепция өкмөт тарабынан бекитилбесе деле Кыргызстан мусулмандар дин башкармалыгы дагы бир топ алгылыктуу иштер жүргөнүн белгилейт. Муфтияттын Билим берүү бөлүмүнүн башчысы Акимжан Эргешовдун айтымында, Кыргызстан мусулмандар дин башкармалыгынын диний окуу жайларды реформалоо үчүн аткара турган иш-чаралары төмөнкүлөр болгон²⁵:

- диний кызматкерлерди аттестациялык комиссиядан өткөрүү;
- диний окуу жайлардын статусуна ылайык диний окуу жайлардын жетекчилигине эки дипломдуу мүдүрлөрдү дайындоо;
- диний окуу жайлардын жетекчилерин, мугалимдерин кошо аттестациялоо;
- Диний окуу жайлардын материалдык-техникалык базасын, санитардык нормаларга ылайык жатагына, тамак-ашына, эс алуусуна ылайык шарттарын жакшыртуу.

Кыргызстан мусулмандар дин башкармалыгы бул иштердин басымдуусу аткарылганын билдирет. “Өзгөчө мугалимдердин сапатын көтөрүү, алардын квалификациясын жогорулатуу боюнча иштер аткарылып бүтүү”, - дейт Акимжан Эргешов²⁶. Дин аалымдарын жана имамдарды окутуу милдетин атайын түзүлгөн “Ыйман” фонду муфтият менен биргеликте аткарып келди.

Кыргызстанда христиан багытындагы диний окуу жайлар бар, бирок алар билим сапаты жана тартиби боюнча бир топ алдыга кеткен. Ош мамлекеттик университетинин “Арашан” гуманитардык институтунун дин таануу факультетинин деканы Сайфулла

²³Замир Турсунбековдун Булан институту уюштурган “Диний билим: реформалоо максаттары жана аткарылышы” аттуу конференциясындагы доклады, 30-апрель, 2019-жыл

²⁴Зайырбек Эргешовдун Булан институтуна берген маеги, 20-май, 2019-жыл

²⁵Акимжан Эргешовдун Булан институтуна берген маеги, 15-май, 2019-жыл.

²⁶Акимжан Эргешовдун Булан институтуна берген маеги, 15-май, 2019-жыл.

Базаркуловдун айтымында, христиан багытындагы диний уюмдар диний билим берүүчү окуу жайларынын маселелерин мамлекеттик деңгээлде чечип алышкан.

“Кайсыл бир мектептерге алардын атайын сабактары киргизилип, мамлекеттик деңгээлде диплом берилет, Билим берүү жана илим министрлигинен лицензия алган 10 окуу жай бар. Бул жагынан салыштырганда аларга караганда исламдык диний окуу жайлары ырааттуу жолго түшө элек”, - дейт Сайфулла Базаркулов²⁷.

Аталган концепциялардын алкагында 2015-жылы Дин иштери боюнча мамлекеттик комиссия Билим берүү жана илим министрлиги менен биргеликте И.Арабаев атындагы КМУнун астында теологиялык колледжин ачышкан. Бул дагы медреселерди реформалоодо үлгү боло турган окуу жайды түптөш үчүн пилоттук долбоор катары башталган болчу. Студенттер орто мектептин 10-11-класстарынын окуу программасын толук өздөштүрүп жатканын колледжин мүдүрү Нурбек Шамралиев белгилейт: “Бүтүрүүчүлөр жергиликтүү мечиттерде имамдын жардамчысы деген кызматка кире алат. Мындан сырткары, жалпы республикалык тестке катышкан соң өзү каалаган кесибине да тапшыра алышат”²⁸.

Ушул багытта реформаларды жүргүзүү үчүн Дин иштери боюнча мамлекеттик комиссиясынын демилгеси менен Кыргызстан Мусулмандар дин башкармалыгынын кадрларын даярдоо жана кайра даярдоо боюнча институт 2017-жылы ачылган. Бирок каржы тартыштыгынан улам бир жылга жетпей жабылып калган.

Эки жыл мурда коомдук талкууга коюлган концепция учурда жараксыз болуп, актуалдуулугун жоготту. Дин иштери боюнча мамлекеттик комиссия ал концепциянын ордуна жаңы жобо иштеп чыкты. “Аталган жобо мурдагы концепцияда каралган иштердин көбүн камтыйт, болгону толуктап-жаңыртып иштеп чыктык”, - дейт эксперттик топтун мүчөсү Нурлан Исмаилов²⁹.

Дин иштери боюнча мамлекеттик комиссиясы үстүбүздөгү жылдын апрель айында жаңы жобону кайрадан талкууга алып чыгып, башкалаада жана дубандарда коомдук талкууларды уюштура баштады. Булан институту дагы аталган жобону ортого салып, эксперттер менен бир нече талкууларды өткөрдү. Эмки бөлүктө аталган жобого кенен токтолобуз.

3.2. Жаңы Жобо тууралуу анализ: максаттары жана кемчиликтери

“Кыргыз Республикасында диний билим берүүгө болгон укукту ишке ашыруунун тартиби жөнүндө” жобо 14 бөлүмдөн турат. Бул жобо үстүбүздөгү жылдын апрель айында Дин иштери боюнча мамлекеттик комиссия тарабынан коомдук талкууга коюлду. Ал “Кыргызстанда 2014-2020-жылдардагы Дин чөйрөсүндөгү мамлекеттик саясат тууралуу концепциянын” диний билимдин сапатын жогорулатуу жаатындагы максаттарын ишке ашырууга багытталган.

²⁷Сайфулла Базаркуловдун Булан институтуна берген маеги, 22-май, 2019-жыл

²⁸Нурбек Шамралиевдин “Диний билим: реформалоо максаттары жана аткарылышы” аттуу конференциясындагы доклады, 30-апрель, 2019-жыл

²⁹Нурлан Исмаиловдун Булан институтуна берген маеги, 16-апрель, 2019-жыл

“Жобо диний билим берүүнүн сапатын жакшыртууну жана бир тартипке келтирүүнү көздөйт. Ал үчүн жакында диний окуу жайларга методикалык талаптарды да иштеп чыгабыз. Мисалы: окуу программасы, окуу планы, окутуулардын графиги, тиешелүү китептер менен камсыздоо, техникалык талаптар кирет”, - дейт Закир Чотаев³⁰.

Кыргыз Республикасында бүгүнкү күндө ислам багытында жалпы 131 диний билим берген мекеме бар. Анын ичинен бирөө Ислам университети, 10 ислам институту болуп саналат. Мындан тышкары христианчылыктын протестант багытындагы 10 окуу жай, орус православ чиркөөсүнө тиешелүү болгон 5 орто билим берүү мекемелери каттоодон өткөн. Мындан улам адистер диний билим берүү дегенде бир эле медреселерди түшүнүү туура эмес экенин айтышат. Андыктан жаңы Жобо бир гана исламий билим берүүгө эмес, республикада ишмердүүлүк жүргүзгөн бардык конфессияларга тиешелүү.

Жумушчу топтун курамына кирген эксперт Нурлан Исмаилов жаңы жободо диний окуу жайларга талапты күчөтүү жана тартипке салуу каралганын айтат. Ал жобонун максаттары тууралуу төмөнкүлөргө токтолду:

“Документти кабыл алуунун негизги максаты - диний окуу жайлардын окуу программаларын жалпылаштыруу жана бир стандартка келтирүү болду. Себеби ар бир окуу жай аалымдар кеңеши бекитип берген программа планы менен иштеп келген. Муфтият белгилүү бир деңгээлде Аалымдар кеңеши бекиткен программа менен жалпылаштырганга аракет жасачу. Бирок ал мамлекет тарабынан атайын эсептик каттоодон өткөндөн кийин, дин комиссиясы көзөмөлгө алышы керек. Эсептик каттоону дин комиссиясы жүргүзөт. Катталуу болсо диний билим берүүгө укук берет. Ал эми жободо көзөмөлдүн механизмдери орнотулган. Кантип көзөмөл жүргүзүү жана диний окуу жайларга талаптар каралган”³¹.

Жободо диний окуу жайларга үч талап коюлган:

- укуктук талап (укуктук статусу, кандай каттоодон өтүшү керек);
- окуу пландарынын мазмунуна талап (светтик сабактар да окутулушу керек) ;
- окутуучуларга болгон талап (алардын дипломдору жана тиешелүү сертификаттары ж.б)

Жобо диний окуу жайлардын кандай түзүлүп, кандай иштеши боюнча белгилүү жардамчы катары кызмат кылат. Анткени ал жерде диний окуу жайлардын ички структурасы кандай болуш керектиги белгиленген. Мисалы, директордун кызматы анын ыйгарым укуктары, окуу бөлүмдөрүнүн милдети, окуу программасы, окуу планы эмнелерден туруш керек ж.б. жазылган.

Ошондой эле жободо диний окуу жайды каттоодон өткөрүү тартиби да такталган. Дин иштери боюнча мамлекеттик комиссиянын өкүлү Гүлназ Исаеванын айтымында, жаңы кабыл алынып аткан жобонун шарттарына ылайык, каттоодон өткөн диний уюм гана

³⁰Закир Чотаевдин Булан институту уюштурган “Диний билим: реформалоо максаттары жана аткарылышы” аттуу конференциясындагы сүйлөгөн сөзү, 30-апрель, 2019-жыл

³¹Нурлан Исмаиловдун Булан институтуна берген маеги, 5-апрель, 2019-жыл

бардык талаптарга жооп берген диний окуу жайды түзө алат. Диний уюмдар Дин иштери боюнча мамлекеттик комиссиядан каттоодон өткөндөн кийин атайын күбөлүккө ээ болуп, андан соң гана ишин жүргүзүүгө уруксат алат. “Диний окуу жай милдеттүү түрдө Дин иштери боюнча мамлекеттик органдын каттоосунан өтүүгө тийиш. Эсептик каттоодон өтмөйүн Кыргыз Республикасынын аймагында диний билим берүүгө тыюу салынат”³².

Жаңы кабыл алынган жобого ылайык, диний окуу жайларды классификациялоо да тартипке салынууда. Мындан ары Исламий диний окуу жайлар төмөнкүдөй үч тепкичке бөлүндү:

- орто диний окуу жай;
- жогорку диний окуу жай;
- атайын диний курстар.

Буга чейин медреселер муфтият тарабынан башталгыч, ортоңку жана жогорку деп бөлүнгөн. Ал эми бул үч баскычтын окуу программалары болсо адатта бирин-бири кайталап калган учурлар болчу. Эми жаңы жобо ишке кирсе, окуу жайлар жаңыча классификацияланат. Гүлназ Исаеванын айтымында, “жогорку эки баскычка коюлган талаптарга жооп бербеген медреселер диний курстарды гана уюштуруу укугуна ээ болуп калышы толук мүмкүн”³³. Баса, орто диний окуу жайларда 9-классты бүтүп келген гана балдар окуй алышат. Жогорку диний окуу жайларда 11-классты бүтүп келгендер билим алууга акылуу.

Жободо диний окуу жайлардын окутуу программасына светтик сабактар да киргизилиши керектиги боюнча талап бар. Жогорку диний окуу жайлардын окуу программалары жалпы билим берүүчү предметтердин минималдуу милдеттүү топтомунан туруп, он светтик дисциплинаны камтууга тийиш:

1. Кыргызстан тарыхы;
2. Жаран таануу;
3. Дин таануу;
4. Кыргыз тили;
5. Орус/Чег тили;
6. География;
7. Социология;
8. Дүйнөлүк тарых,
9. Психология жана педагогика;

³²“Кыргыз Республикасында диний билим берүүгө болгон укукту ишке ашыруу жөнүндө” Жобо, 4-бет

³³Гүлназ Исаеванын Булан институтуна берген маеги, 30-май, 2019-жыл

10. Маалымат технологиялары³⁴

Орто диний окуу жайларда негизги жалпы билим (9-класс) алышкан балдар окуганга укуктуу жана окуу программалары жалпы билим берүүчү предметтердин минималдуу милдеттүү топтомун камтып, төмөнкү светтик сабактар окутулушу керек:

1. Кыргызстан тарыхы;
2. Адам жана коом;
3. Диндердин тарыхы;
4. Кыргыз тили;
5. Кыргыз адабияты.

«Учурда диний билим берүү мекемелеринин басымдуу бөлүгү окуу программасында жалпы билим берүүчү светтик сабактарды окутуша элек. Жаңы жобо Кыргызстан тарыхы, Кыргыз адабияты, Кыргыз тили өңдүү светтик предметтерди окутууну киргизип жатат. Алар жогорку диний окуу жайларга жана орто диний окуу жайларга сунуш кылынды», - дейт жобону иштеп чыккан жумушчу топтун мүчөсү Нурлан Исмаилов³⁵.

Жободогу дагы бир өзгөчөлүк - жарандардын диний билимин камсыз кылуу үчүн кыска мөөнөттүү диний курстар тууралуу нормалардын киргизилиши. “ДОЖдор, диний уюмдар билим берүү тууралуу мыйзамдарга ылайык жалпы билим (9-класс) алышкан жашы жеткен адамдар үчүн кыска мөөнөттүү диний курстарды уюштуруп, өткөрүп бере алышат”³⁶.

Мектеп курагындагы жаш балдар үчүн кыска мөөнөттүү курстар жайкы лагерлер түрүндө уюштурулса болот. Ал эми милдеттүү түрдө мектепке барган бала үчүн кыска мөөнөттүү курстарды диний уюм мектеп убактысынан сырткары гана уюштурушу керек. Бирок алардын жумушчу программаларына дагы көңүл бурулат. Мындан сырткары, диний курстарды уюштура турган уюмдардын өзүнүн же ижарага алган имараты, техникалык базасы болушу керек. Ал эми курстардын мөөнөтү бир жылдан ашпашы абзел. Алар үчүн дагы окуу программасы, ким окутары, окуу куралы ж.б. болгон талаптар бар. Демек, кыска диний курстарга дагы талаптар күчөтүлдү десек болот.

2016-жылы кабыл алынган концепцияда дагы диний окуу жайлардын окуу программасына светтик сабактарды киргизүү максаты коюлган болчу. Бирок бул талапты медреселердин басымдуу бөлүгү аткара алган жок. Ал эми жаңы кабыл алынган жобо светтик сабактарды окутуу талабын кайрадан коюп, эки тепкичтеги окуу жайларда сабактардын тизмесин жарыялады. Бирок медресе мүдүрлөрү светтик сабактарды окутууга шарт жоктугун, айрыкча мугалимдерге айлык төлөгөнгө каражат табылбай жатканын баса белгилеп

³⁴“Кыргыз Республикасында диний билим берүүгө болгон укуктуу ишке ашыруунун тартиби жөнүндө” жобо, 4-бөлүк, 6-пункт, 8-бет.

³⁵Нурлан Исмаиловдун Булан институтуна берген маеги, 5-апрель, 2019-жыл.

³⁶“Кыргыз Республикасында диний билим берүүгө болгон укуктуу ишке ашыруунун тартиби жөнүндө” Жобо, 5-бөлүк, 6-пункт, 9-бет.

келишет. Ал эми жободо бул сабактарды окутуу үчүн каржы булактарын табуу жоопкерчилиги тиешелүү диний окуу жайлардын мойнуна жүктөлгөн.

Эксперттер жободогу нормалар зарыл экендигин айтуу менен анда жазылган максаттарды ишке ашыруунун механизмдери иштелип чыкпаганын белгилешет. Жобонун 14-бөлүмүндө максаттар жана нормалар бар, бирок аткаруу механизмдери бүдөмүк. Мисалы, медреселерде светтик сабактарды кимдер окутат, аларга ким маяна төлөйт, деген суроолор азырынча жоопсуз калууда.

Бул тууралуу Мусулмандар дин башкарамалыгынын окуу бөлүмүнүн башчысы, Акимжан Эргешов төмөнкүлөрдү айтат:

“Жобо кабыл алынгандан кийин ал нерсе ар бир диний окуу жайларда аткарылышы милдет болуп калат. Орто окуу жайлар үчүн 5 предмет, жогорку окуу жайлар үчүн 10 предмет. Талап кылынган предметтердин түйшүгүн ким көтөрө тураганы бүгүнкү күндө дагы деле маселе боюнча турат. Ушул нерсени коомчулук жана мамлекет туя билиши керек”, - дейт Эргешов³⁷.

Диний окуу жайлар светтик сабактарды окутуш үчүн мектепте иштеп жаткан мугалимдер менен жеке келишим түзүп, аларды жалдап окутушу керек. Бул мүмкүнчүлүк мектеп мугалимдерин кубандырмак, себеби алардын айлыгы аз. Бирок медресе мүдүрлөрү аларга төлөгөнгө каражат булагын табышы суроо жаратууда.

Көпчүлүк эксперттер мурункуга салыштырмалуу азыркы учурда диний окуу жайларда абал жакшырып, алдыга жылуу байкалганын айтышат. Мисалы, эксперт Жакшылык Борочоров Чүйдөгү, Ош, Жалал-Абад, Баткендеги медреселерди кыдырып, мурункуга караганда абал бир аз оңолгонун белгиледи.

Борочоров медреселерге светтик сабактардын киргизиле баштаганына төмөнкүчө токтолду: “Мурда светтик сабактар дегенде медреселердин кызматкерлери коркушчу. Светтик сабактарды кошуу керектиги улам эл арасында айтылып олтуруп, зарыл экенин медреселердин коому кабыл алышты окшойт. Ошондуктан кээ бир медреселер акырындык менен светтик сабактарды шартына жараша киргизе башташыптыр. Медреселерди кыдырганда мына ошону байкадык”³⁸.

Кыргызстанда Конституция боюнча дин мамлекеттен ажыратылгандыктан кээ бир серепчилер светтик билимдердин диний окуу жайларга киргизилишин туура эмес деп эсептейт. Бул боюнча жобо тууралуу коомдук талкууларда да сын-пикирлер айтылган. Борбор Азияда исламий билим берүүнүн моделин изилдеп жүргөн эксперт, философия илимдеринин доктору Руслан Жалилдин пикири төмөнкүчө:

“Кыргызстандын мыйзамдарында парадокс бар. Мамлекет динге, дин мамлекетке кийлигишпейт. Ушул жааттан алып карай турган болсок, эгер мамлекет диний билим берүүгө аралаша баштаса, анда өзүнүн динге кийлигишпөө принциптерин тебелеген болуп калат. Эгер мамлекет диний окуу жайларда “бул китептер окулушу керек!”, - деген шарт койсо бул дагы динге кийлигишүү болуп саналат. Мен түшүнбөй турам, бул көзөмөлбү же

³⁷Акимжан Эргешовдун Булан институтуна берген маеги, 15-май, 2019-жыл.

³⁸Жакшылык Борочоровдун Булан институтуна берген маеги, 22-май, 2019-жыл.

кызматташуубу? Мага бул чоң суроо туудурду. Кыргызстанда диний билим берүү менен светтик билим берүүнү аралаштыруунун зарылчылыгы жок. Канчалык кааласак да, экөө бири-бирине аралашпайт”³⁹.

Чынында, светтик мамлекетпиз деп медреселердеги абалга кийлигишпей коюу катачылык болуп калат. Себеби, анда өлкөнүн келечеги болгон жаш муун окуп атат. Анын үстүнө диний экстремизм жана терроризм коркунучу да күчөп турганда диний билимдин сапаттуу болушу улуттук коопсуздукка салым кошот. Муну мамлекет тараптан кийлигишүү эмес, кызматташтык деп түшүнүү зарыл. Себеби, бул кадамдар билим берүүнүн сапатын жогорулатууга гана багытталган.

“Жобо мамлекетке дагы, диний билим берүүчү окуу жайларга дагы пайда алып келе турган документ”, - деген Дин иштери боюнча мамлекеттик комиссиянын директору Зайырбек Эргешов буларды кошумчалады:

“Өлкөбүздөгү диний окуу жайлардын сапаты канчалык жогору болсо, коомдогу диний окуу жайларды ар кандай түшүнбөстүктөргө, динге залакасын тийгизген терс, деструктивдүү, радикалдуу, экстремистик агымдарга бурмалап кеткен учурлар болбойт. Канчалык деңгээлде диний билим берүүнүн сапатын көтөрсөк, сапаттуу, жогорку билимдүү жаштарыбыз көп болот”⁴⁰.

Ал эми Кыргызстан Мусулмандар Дин Башкармалыгынын окуу бөлүмүнүн башчысы, Акимжан Эргешов жобо аркылуу диний билим берүү иретке келтирилет деген пикирин айтты:

“Жобо жарандардын диний билимге ээ болуу укуктарын орундатууну мыйзамдык чекте, бардык укуктарды сактоону камсыздайт. Ошондуктан жобонун артынан билим берүүдөгү мыйзамдуулук жана тартип ишке ашат. Иреттүүлүктү ишке ашырууда, диний билим берүү КРнын өкмөтүнүн токтому менен бекитилди. Бул токтом менен бекитилгенден кийин КР аймагында жашаган диний укукка ээ болгон бардык конфессиялардын укугун тең берүү менен алардын диний билимге ээ болуудагы ыраттуулугуна жана мыйзамдуулугуна кепилдик катары кызмат кылат”⁴¹.

“Кыргыз Республикасында диний билим берүүгө болгон укукту ишке ашыруунун тартиби жөнүндө” жобонун долбоорунда Кыргызстанда диний билим берүүнүн стандарттарын аныктоо, окуу жайларды, алардын материалдык-техникалык базасын ирээттештирүү, ошондой эле Кыргыз Республикасынан чет өлкөлөргө билим алууга бара жаткан жарандардын эсепке алуу каттоосун тартипке келтирүү, 9-класска чейинки балдарга диний билим алууга мүмкүнчүлүк түзүп берүү механизми дагы каралган.

Негизинен диний окуу жайлар орто жана жогору деп эки типке бөлүнүп, аларга өзүнүн билим берүү программасын аккредитациялоого, диний билим берүүнү сапаттуу рефомалоого мүмкүндүк берет.

³⁹Руслан Жалилдин Булан институтуна берген маеги, 20-май, 2019-жыл

⁴⁰Зайырбек Эргешовдун Кыргызстанда диний билим берүүнү жөнгө салуунун тартиби боюнча Жобонун долбоорун талкулоо учурунда сүйлөгөн сөзү, 30-апрель, 2019-жыл.

⁴¹Акимжан Эргешовдун Кыргызстанда диний билим берүүнү жөнгө салуунун тартиби боюнча Жобонун долбоорун талкулоо учурунда сүйлөгөн сөзү, 30-апрель, 2019-жыл.

Эксперт Нурлан Исмаилов жободогу талаптар алгач аткаруучуларга жаратарын белгилейт. Анын айтымында, “жаңы талаптарга, пикирлерге, сунуштарга көнүү баары үчүн эле ыңгайсыз болушу мүмкүн. Бирок жобо жалпы диний билим берүү мекемелерине керек болгондуктан, аны аткаруу шарт. Жобо ишке киргенден кийин акырындык менен өзгөрүүлөр боло баштайт. Иш-аракеттердин жалпы максаты - диний окуу жайларды акырындык менен реформалоо, абалды жакшыртуу жана мамлекеттен лицензия, аккредитация алган окуу жайлардын стандарттарына жакындаштыруу”⁴².

Учурда аталган жобо боюнча коомдук талкуулар дубандарда уланууда. Андан кийин Кыргыз өкмөтүнүн токтому менен бекитилиши керек. КР Дин иштери боюнча мамлекеттик комиссиясынын директору Зайырбек Эргешовдун билдиргенине караганда, “Жобо облустарда, шаарларда коомдук талкуулардан өткөндөн кийин, министрликтерге жана ведомстволорго макулдашуу баракчалары жиберилет. Алар карап чыгып, өздөрүнүн сунуштарын берет. Ал бул жактан жыйынтыкталгандан кийин өкмөткө жиберилет. Бардыгы эске алынгандан кийин жобо атайын өкмөт башчынын токтому менен бекитилет”⁴³. Булан институту бул жобону кабыл алуу жана бекитүү иштери тездетилиши керек деп эсептейт. Министрликтерде узак убакытка жатып калбай, иш процесси ыкчам жүрөт деп үмүт кылабыз.

Булан институту жаңы жобо тууралуу айрым медресе мүдүрлөрүнүн пикирлерин угуп көрдү. Бишкектеги Мааткабыл уулу Шаршенбай атындагы медресенин мүдүрү Мамбет ажы Осмонов жобонун шарттарына каршы эмес. Анын айтымында, жободо алар аткарып эле келе жаткан пункттар жазылган. Чынында аталган медресе Кыргызстандагы эң мыкты медреселердин катарына кирет. Булан институту бул медресенин ишмердиги менен тааныш, андыктан талапка жооп берген саналуу медреселердин бири экендигин белгилей кетели.

“Жободо биз аткарып эле келаткан нерселер жазылыптыр. Биздин медресеге киргизилген светтик сабактар, ички документация же баланы кабыл алуудагы жоопкерчилик, медресенин ички структурасы кандай болушу керектиги, кадр маселеси деген маселелерди биз эчак аткарып келатабыз. Бизде мурда эле тартипке салынган нерселердин көбү жобого кириптир. Жободо бизге жат нерсе да жок, аша чапкандык да жок”, дейт Мамбет ажы⁴⁴. Демек, жободо коюлуп аткан талаптарды бардык медреселер аткарганга аракет кылса болот, колдоруна келет.

Сокулук районунда жайгашкан Имам Жазари атындагы медресенин мүдүрү Авазов Кудаяр жаңы кабыл алынган жобонун шарттарына макул эмес. Бирок медресе мүдүрү Булан институтунун кызматкерлерине берген маегинде жобонун шарттарына эмне үчүн макул эмес экенин түшүндүргүсү келген жок.

Сокулук районундагы Эргеш кызы Карамат атындагы медресенин мүдүрүнүн орун басары Жамшит Якубовдун айтымында, алардын медресеси чакан. Андыктан, жобону жетекчилик менен бирге талкуулап, аткарууга аракет кылышат: “Мен жеке пикиримде бул

⁴²Нурлан Исмаиловдун Булан институтуна берген маеги, 5-апрель, 2019-жыл.

⁴³Зайырбек Эргешовдун Булан институтуна берген маеги, 29-май, 2019-жыл.

⁴⁴Мааткабыл уулу Шаршенбай атындагы медресенин мүдүрү, Мамбет ажы Осмоновдун Булан институтуна берген маеги, 15-май, 2019-жыл.

жобону колдойм, жакшы сунуштар жазылыптыр. Жобонун долбоорун окуп чыгып, жетекчилик менен бирге талкуулап, анын ишке ашуусуна көмөкчү болууга күч аракетин бизди жумшайбыз”⁴⁵.

Эксперт Айбек Тилекматовдун айтымында медреселер диний билим берүү мекемеси деп саналгандан кийин ал жерде сөзсүз көзөмөл болуусу керек. Анткени алардын эмнени окутуп, эмне кылып жатканын билүү жакшы жыйынтыкка алып келет. Ал медреселердин айрымдарында радикалдашуунун учкундары бар экенин айтат. Радикалдашуунун учкундарын эксперт дүйнөдө болуп жаткан окуялардын негизинде мисал тартты. Тилекматов диний окуу жайларда бирдиктүү окуу программа киргизилип, анан ал аткарылмайынча башаламандык боло берет деген пикирде.

“Жалпы бирдиктүү программа болмоюнча ар кайсы медресе өзүнүн чалмакейин чала берет. Бизде диний окутуучулар, диний ишмерлер негизи бир мектептен чыгышкан эмес. Бири түрк мектебинен чыкса, бири Египеттен, кай бири Россиядан бүтүп келген. Бул албетте ар түрдүүлүк, бир беткейлик эмес. Азыркы учурда ар кандай агымдардын таасири болуп жатканы барыбызга белгилүү. Бизде көп агымдар анын ичинен аты чыкпаган, каттоого алынбаган агымдар дагы бар. Каттоосу болсо аны кантип чектешмек эле. Негизи башка мамлекеттерден чыгарылып, тыюу салынган агымдар бизде эркин. Бул албетте коркунуч туудурат. Анткени башка мамлекеттерде соттун чечими менен тыюу салынган уюмдар дагы бар. Ал эми бизде ал нерсеге катуу тыюу салынбаганы үчүн эртең же бүрсүгүнү элдин арасына кирип сиңгенден кийин, кайра чыгышы кыйын болуп калат. Бул агымдар саясатка аралашып, ордун таап кетсе кыйынчылык жаратат. Аны жулуп чыгарыш дагы татаалдайт”, - дейт эксперт⁴⁶.

Жобонун өзгөчөлүгү окуу жайларды орто, жогорку жана диний курстар деп үч тепкичке бөлгөнү, окуу программасына карата талаптын күчөтүлүшү жана светтик сабактардын киргизилиши болуп турат. Бирок жобо дегеле жалпысынан бул системаны баштан аяк тактап чыккан документ болуп атканы кубандырат. Бирок да алдыда көп иштер бар. Дин иштери боюнча комиссия жумушчу топ менен биргеликте тез арада жобонун максаттарынын ишке ашырылышы жаатында так план иштеп чыгышы керек. Ким кайсыл ишке жооптуу жана аларды аткаруу мөөнөтү да белгилениши зарыл.

4. Исламий диний окуу жайлардагы/медреселердеги көйгөйлөр

Кыргызстанда дин мамлекеттен жана саясаттан ажыратылгандыктан учурда диний окуу жайлардын материалдык базасына өкмөт тарабынан эч кандай жардам көрсөтүлбөйт. Диний окуу жайларды аяктаган бүтүрүүчүлөрдүн алган сертификаттары мамлекеттик стандарттагы диплом эмес болгондуктан таанылбайт. Ошондуктан бүтүрүүчүлөр арасында окуусун улантууда же жумуш табууда кыйынчылыктар бар. Ошондой эле өлкөдөгү диний окуу жайлардын басымдуу бөлүгүн медреселер түзөт жана баарында мамлекеттик лицензия жок. 2017-жылы бир гана диний окуу жай - Кыргызстан Ислам университети КР Билим берүү министрлиги тарабынан лицензия алды.

⁴⁵Жамшит Якубовдун Булан институтуна берген маеги, 30-май, 2019-жыл.

⁴⁶Айбек Тилекматовдун Булан институтуна берген маеги, 22-май, 2019-жыл.

Республика боюнча жүздөн ашуун медресе Дин иштери боюнча мамлекеттик комиссиянын каттоосунан өткөн. Эксперт Канатбек Мурзахалиловдун айтымында, Борбор Азия мамлекеттеринин ичинен диний окуу жайлардын саны боюнча Кыргызстан биринчи орунда турат:

“Кыргызстанда 131 ар түрдүү баскычта турган Ислам багытындагы диний окуу жайлар өз ишин жүргүзүүдө. Алардын ичинен бир университет, тогуз ислам институту, 117 медресе бар. Алардын кээ биринин каттоосу кайра чакыртылып, иштерин убактылуу токтоткон. Кыргызстанда калктын санына эсептеп келгенде ислам багытындагы окуу жайлардын ичинен 68 миң адамга 1 диний окуу жай туура келет. Ал эми Казакстанда 13 диний окуу жай болсо, анын ичинде 1 университет, 1 институт, 9 медресе жана 2 каарыларды даярдоочу билимканалары бар. Бул жерде 1 млн 300 миң адамга бир окуу жай туура келет дегенди түшүнсөк болот. Ал эми Өзбекстанда ислам багытындагы 11 диний окуу жай бар. Анын ичинде 2 ислам институту жана 9 медресе өз ишмердүүлүгүн жүргүзүп келүүдө. Бул деген 3 млн 200 миң адамга 1 диний окуу жай туура келет дегенди билдирет. Ал эми Тажикстанда болсо 1 гана ислам институту иштеп, 8,5 млн адамга 1 эле окуу жай туура келет”⁴⁷.

Калкынын саны бир кыйла жогору Өзбекстанга салыштырмалуу Кыргызстанда Исламий диний окуу жайлардын саны он эсе көп. Мындай болушунун себебин адистер эгемендиктин алгачкы жылдарында бул маселени тартипке сала турган системанын жок болгондугу менен түшүндүрүшөт. “Медреселердин саны жүздөн ашкан себеби ошол кезде аларды каттап жана тиешелүү стандарттарды камтыган системанын жоктугунан болду. Эгер тээ эгемендиктин алгачкы жылдары эле баары бир системага салынганда башкача болмок. Бирок, учурда жүз медресени элүүгө түшүрөм деген дагы туура эмес. Макул, жүз окуу жай иштей берсин, бирок талапка жооп беришсин. Инвестиция салсын, өнүгүшсүн, билим сапатын жакшыртсын деген талап коелу. Силердин Булан институту изилдеп чыктыңар эле го. Мисалы, медресенин жатаканасына 10 адам сыйышы мүмкүн. Ал эми ошол 10 адам сыйган жерге 25 адамды алып келе турган болсоң, санитардык норманын талаптарына шайкеш келбей калат да”, - дейт Жалпы кызыкчыларды издөө эл аралык уюмунун Кыргызстандагы өкүлү Кеңешбек Сайназаров⁴⁸.

Кыргызстандагы диний окуу жайлардагы көйгөйлөрдүн көпчүлүгү каражатка такалат. Көбүнчө ошол окуу жайда окуган окуучулардын ата-энелери, мечиттерге түшкөн садака жана башка кайрымдуулуктун эсебинен каржыланат. Бирок, чет мамлекеттерден да каржылык жардам алгандары бар. Дин иштери боюнча мамлекеттик комиссиянын түштүк аймагы боюнча Ош шаарындагы башкы адиси Бөрүмухаммед Эсенов:

“Жалпы республика боюнча медреселерди мониторинг кылып чыкканбыз. Алардын шарттары, окуу программалары боюнча карап турабыз. Мамлекет эч бир диний уюмду каржылабайт. Көпчүлүгү жеке жарандар тарабынан түзүлүп, алардын каржы булактары негизинен жергиликтүү эл. Медреселерде окуп жаткан балдардын көбү контракттык негизде билим алгандыктан, алардан түшкөн каражат, андан тышкары кайрымдуулук катары берген акчалар бар. Башка бир фонддордон, же чет мамлекеттерден жардам

⁴⁷Канатбек Мурзахалиловдун Булан институтуна берген маеги, 10-апрель, 2019-жыл

⁴⁸Кеңешбек Сайназаровдун Булан институтуна берген маеги, 11-апрель, 2019-жыл

болушу мүмкүн, бирок туруктуу түрдө четтен каржылангандар биздин медреселердин арасында жок”⁴⁹.

Исламий диний билим берүүнүн өзүн кабыл алууда дин аалымдары жана устаздар арасында да кемчиликтер бар дешет эксперттер. Айрымдары табият илимдерин чанып, “каапыр илимдер” деп жээрип атышканын Ислам Изилдөө Илимий Институтунун жетекчиси Маметбек Мырзабаев өкүнүү менен баса белгилейт:

“Динди түшүнүү жана жеткирүүдө акылды колдонбостон, «динде бар нерсе бар, жок нерсе жок» деген көз карашты кармангандар кездешет. Философияга болгон душмандык күч алып, тарыхта мусулмандардын арасынан Фараби, Ибн Сина, Кинди сыяктуу философтордун чыкканына карабастан, Кыргызстандагы бир да медреседе азыркы учурда ислам философиясы деген сабак окутулбайт. Башкача айтканда мурда молдолорубуз динди түшүнүүдө жана чечмелөөдө акылды колдонуп («ахль ар-рай») келсе, эми акылды чанган көз караш («ахль аль-хадис») жайылууда. Керек болсо кээ бир молдолор диний илимдерди «исламий илимдер», так жана табият илимдерин «каапырдын илимдери» деп бөлүп кароодо”⁵⁰.

Ал эми Кыргызстан Мусулмандар дин башкармалыгынын билим берүү бөлүмүнүн башчысы Акимжан Эргешов диний медреселердин бардыгы жеке демилге менен ачылганын айтты:

“Советтик доордо саясий идеялогия жол бербегендиктен, диний билим берүү деген мүмкүн эмес эле да. Анан эгемендик алганда колубузга ошол мүмкүнчүлүк тийди. Бирок ишке ашырууга келгенде бизде материалдык техникалык-базанын, мугалимдердин, окуу китептердин жетишсиздигине тушуктук. Бизде диний мекемелердин бардыгы жеке демилге менен ачылат. Диний билим берүү аркылуу биз коомго пайдалуу иш алып барууну көздөйбүз, ал жерде чочуй турган эч нерсе жок. Куран, хадис десе эле асмандан ташты алып ыргыткан адамды эмес, тескерисинче тосо турган адамды түшүнүшүбүз керек. Аалымдар кеңешинин 2013-жылдын 14-майындагы токтому менен бизде республика боюнча бардык диний окуу жайларда бирдиктүү окуу планы киргизилген. Ошону бардыгы сактасын деп көзөмөл кылабыз, көзөмөлдөн чыгып кетти же болбосо каралбай калат деген сөз болбойт”⁵¹.

Бирок, муфтият ишендиргенге аракет кылганы менен турмуш жүзүндө бардык медреселер бирдиктүү окуу программаны сактабайт. Медресе жетекчиликтери финансылык абалды шылтоологонго көнүп алышкан. Бардыгы бир ооздон “аракет кылып атабыз, бирок каражат жок” деген окшош жооп айтышат. Жаңы жобонун талаптарын аткара албаган медреселер анда медресе эмес, диний курстарды гана окута турган мекемеге айланышы керек. Бул тууралуу Дин иштери боюнча мамлекеттик комиссиянын өкүлү Гүлназ Исаева да белгиледи⁵².

Диний окуу жайларды реформалоо үчүн ириде Аалымдар кеңеши жана муфтият жигердүүлүк менен чечкиндүү кадамдарга барышы керек. “Арашан” гуманитардык

⁴⁹Бөрүмухаммед Эсеновдун Булан институтуна берген маеги, 26-март, 2019-жыл.

⁵⁰Маметбек Мырзабаев, Ислам Изилдөө Илимий Институту, Riis.kg сайты. 27-май, 2019-жыл.

⁵¹Акимжан Эргешовдун Булан институтуна берген маеги, 25-июль, 2019-жыл.

⁵²Гүлназ Исаеванын Булан институту уюштурган “Диний билим: реформалоо максаттары жана аткарылышы” аттуу конференциясындагы доклады, 30-апрель, 2019-жыл.

институтунун дин таануу факультетинин деканы Сайфулла Базаркуловдун пикиринде, муфтият медреселерди толук кандуу колго ала албай атат.

“Мусулмандар дин башкармалыгы негизинен концепцияга чейин эле Аалымдар кеңеши бекиткен бирдиктүү окуу программасын кабыл алган. Бирок муфтият тарабынан бирдиктүү каржылоо системасы жолго салынбагандыктан концепцияны ишке ашырууда Аалымдар кеңешинин токтомдору же фатвалары жакшы иштебей, солгун болуп бара жатат. Кандай гана чоң мамлекеттик деңгээлдеги иш-чаралар же талаптар болбосун каражат болбосо аны ишке ашыруу оор болот. Эгемендүүлүк алгандан бери медреселер кайрымдуулук фонддор, жеке инсандар, чет өлкөлүк демөөрчүлөр тарабынан колдоого алынып калган. Ошондон улам дагы муфтият медреселерди толук кандуу көзөмөлгө ала албай жатканы ачуу чындык. Себеби муфтият каржылык жагын чече албаган соң, ал медресе өзүнчө бир жак болуп, каттоодон өтүп алып эле кайсыл бир деңгээлде өз алдынчалуулукту турмушта көрсөтүп жатат”, - дейт Сайфулла Базаркулов⁵³.

Диний окуу жайларда билим сапатын жогоруталууну күчтүү жана бир стандарттагы окуу программа гана камсыз кыла алат. Ошондой окуу программа ишке ашып, бардык медреселер аны аткарууга кудурети жеткидей болушу керек. Көз карандысыз эксперт Айбек Тилекматов окуу программаны күчтөндүрүү менен катар чет жактан келген китептерди туура тандоо сунушун айтат: “Мектептерде окуу программасы жана күчтүү талап бар болгондой эле медреселерде да ошондой окуу программа менен сабак бериши керек. Бардыгы бирдей аткарган окуу программасы болушу зарыл. Ошондой эле диний окуу жайларда окуткан китептер арабча жана ошол жерден дароо которушат. Кээ бир авторлордун китеби биздин өлкөгө керек эмес, котормосу туура эмес болушу мүмкүн. Акыры китеп тандоодо да сак болуу керек”⁵⁴.

Эксперттин пикиринде, медреселер балдарды парталарга эмес, жерге отуруп окутканы айрым диний агымдардын таасиринен болуп жатат. “Себеби, диний уюмдардын көбү илгери мусулмандар кандай болсо, биз да ошондой талаптарды коебуз деп жерге отургузуп окутушат. Анткени ал учурда парта, стул дегендер болгон эмес. Бул көрүнүш балдардын ден-соолугуна, белдин кыйшайганына алып келет. Албетте, бул нерсе талапка жооп бербейт. Медреселер дене тарбияга да көңүл бурушу керек. Аларда элементардуу спорт аянты жок. Баланын сөөгү 25 жашка чейин өсөт, анын баарын караш керек. Бул көйгөйлөрдүн баары бирдей стандарттын жоктугунан болуп жатат”, - дейт Айбек Тилекматов.

Медреселердин каржы булактары ар кыл. Айрым медреселер балдардан айына 500 сом алса, айрымдарына 1000 сомдон ашыгырак төлөнөт. Мисалы, Бишкек шаарындагы Мааткабыл уулу Шаршенбай атындагы медреседе студенттер 11 айга 20 миң сом акча төлөшөт. Башында медреседе окуу бекер, андан сырткары социалдык камкордук, балага бекер кийим –кечеге чейин каралган болчу. Бирок медресенин мүдүрүнү айтымында, бекер нерсенин тузу татыбагандыктан, алар системаны өзгөртүшкөн:

“Бул жылы 2 миң сомдон студенттердин өздөрүнө китеп сатып бердик. Бул китептерди жылдап биз ала берсек болбой калат экен. Окугандардын тамак-ашы 20 миңдин ичинде. 20

⁵³Сайфулла Базаркуловдун Булан институтуна берген маеги, 22-май, 2019-жыл.

⁵⁴Айбек Тилекматовдун Булан институтуна берген маеги, 22-май, 2019-жыл.

миң десе көпчүлүк көп көрүшү мүмкүн. Бирок бир баланын күнүмдүк тамагын эсептеп, медресенин коммуналдык кызматтары, кышкы көмүрү, суусу, жарыгы сыяктуу нерселердин баарын эсептегенде ошого чапчыйт. Бул нерсени жумурай-журтубуз түшүнүп, балдарыбыз окуп калса экен, элибизге ыйман тарап калса экен деген кыргыз жигиттери бизге жардам берип келе жатат”, - дейт Осмон ажы Мамбетов⁵⁵.

“Арашан” гуманитардык институтунун дин таануу факультетинин деканы Сайфулла Базаркулов медреселердин санына эмес, сапатына талаптар коюлушу керектигин айтат: “Айрым медреселер демөөрчү, жеке адамдар тараптан ачылып калгандыктан, туруктуу бир каржылык системасы жок, шарты толук эмес абалда. Менин билишимче нормаларды аткарган дагы медреселер да бар. Ошондуктан медреселердин санына эмес, сапатына карата талаптар коюлушу керек. Медресе ачам деп келген адамга эле уруксат бере берген болбойт. Бир айылда үч медресе ачылып калган жерлер бар. Бирок окутуучуларды каржылык жактан ким камсыздайт, шарттары талапка ылайык келеби, ушул сыяктуу көптөгөн маселелери чечилбей жатат. Андыктан, медреселерди кантип ирилештиребиз, кантип замандын талабына алып келе алабыз? Ушул маселелерди карасак реалдуурак болот”, - деген пикирде Сайфулла Базаркулов⁵⁶.

Булан институту 2017-жылы “Кыргызстандагы диний билим берүү: медреселер чукул реформага муктаж”⁵⁷ деген темада баяндама жарыялаган эле. Бул баяндамада Кыргызстандагы диний окуу жайлардагы көйгөйлөр кенен иликтенген. Анда Кыргызстанда ислам диний билим берүү мекемелериндеги абал, анын ичинде медреселердеги көйгөйлөр, окуу программалары, светтик билимди интеграциялоо маселеси, каржылык булактары тууралуу кенен бергенбиз.

Андан бери эки жылга чукул убакыт өттү, диний окуу жайларда абал өзгөрдүбү? Ушул тууралуу Булан институту Кыргызстандагы диний окуу жайлардын абалына, окуу программаларына кызыгып көрдү.

4.1. Бирдиктүү окуу программа: светтик сабактардын киргизүү сунушу жана окуу куралдар

Үсүтүбүздөгү жылдын апрель айынан бери Кыргызстанда диний билим берүүнү жөнгө салууну көздөгөн жобону адистер талкуулап жатышат. Эгер өкмөт жобону бекитсе, андагы нормаларды медреселер аткара башташы керек. Ага ылайык өлкө аймагында диний билим берген медресе жана башка окуу жайларда светтик билимдер – география, тарых, математика ж.б. сабактар милдеттүү түрдө окутула башташы керек.

Ислам университетинин проректору Марс Ибраев Кыргызстан мусулмандар дин башкармалыгынын окуу бөлүмү менен Аалымдар кеңеши так механизмди иштеп чыгуусу керек деп эсептейт. “Мисалы бир медресе орто, андан кийин толук эмес, андан кийин жогорку, магистратура анан докторантура деген бир пирамида сымал система менен кетсе жакшы болмок. Ал үчүн Кыргызстан мусулмандар дин башкармалыгынын окуу бөлүмү

⁵⁵Мааткабыл уулу Шаршенбай атындагы медресенин мүдүрү, Осмон ажы Мамбетовдун Булан институтуна берген маеги, 25-май, 2019-жыл

⁵⁶Сайфулла Базаркуловдун Булан институтуна берген маеги, 22-май, 2019-жыл.

⁵⁷Маалымат Булан институтунун сайтынан алынды: <https://bulan.kg/medreseler-tuuraluu-baiandama/>

менен Аалымдар кеңеши Кыргызстан үчүн так механизмди иштеп чыкпаса, бүгүнкү күндө медреселер чаржайыт эле абалда”, - дейт Марс Ибраев⁵⁸.

Советтер союзу ыдырагандан кийин Исламдын кайра жаралуусу менен кошо Кыргызстан билимдүү жана квалификациялуу диний аалымдардын жана окутуучулардын тартыштыгын сезди. Эксперт Муратбек Иманкуловдун пикиринде, диний билим берүүнүн бирдиктүү методикалык стандарттарынын жоктугу, окутуунун сапатынын начарлашына жана бүтүрүүчүлөрдүн жалпы деңгээлинин төмөн болушуна алып келүүдө⁵⁹.

Конституцияда дин мамлекеттен ажыратылгандыктан, Билим берүү жана илим министрлиги диний окуу жайларынын иштерине жана окутуу программасына кийлигишпейт. Ал эми медреселердин ишмердиги жана кайсы сабактар окутулуп атканы муфтияттын көзөмөлүндө. Кыргызстандагы медреселердин айрымдары азыр деле өз ыктыяры менен окуучуларга светтик билимдерди окутуп келет. Дин комиссиясынын маалыматына караганда, жүздөн ашуун медресенин он чактысында азыр ушундай тажрыйба бар. Андан тышкары, балдарга диний билим менен кошо кошумча кесипти да окутуу долбоору “АВЕП” бейөкмөт уюмунун демилгеси менен ишке ашууда. Кыздар тикмечиликти, тамак бышыруу сырларын үйрөнсө, эркек балдар ширетүүчү, устачылык, эмерек жасоо өңдүү кесиптерди да окушат. Медресенин бүтүрүүчүлөрү жумуш таба албай кыйналышат, андыктан мындай кошумча кесиптик даярдоо аларга мүмкүнчүлүктөрдүн эшиктерин ачат.

Дин иштери боюнча мамлекеттик комиссиясынын директору Зайырбек Эргешовдун пикиринде, диний билим берүүдө сөзсүз бирдиктүү окуу программа жана окутуу боюнча жалпы стандарт болушу керек:

“Бардыгынын жалпы стандарты болушу кажет. Кыргызстан мусулмандар дин башкармалыгы, муфтият, Ислам университети, Арабаев атындагы университеттеги теология колледжи, Аалымдар кеңеши, бейөкмөт уюмдар менен иштеп жатабыз. Демек, мамлекет диний уюмдар менен тыгыз иш алып барып, көйгөйдү чечишибиз керек. Бүгүнкү күндө ата-энелер, коомчулук дагы, мамлекеттик органдар да, Дин иштери боюнча мамлекеттик комиссия, муфтият дагы бирдиктүү программаны чечели деп аракет кылышууда. Биздин балдар үч жыл окуйбу, беш жыл окуйбу, аяктагандан кийин мамлекеттик үлгүдөгү диплом, аттестаттарга ээ болуп, андан ары иштерин улантып кетиши керек”, - деп билдирди Зайырбек Эргешов⁶⁰.

Учурда муфтияттын алдындагы Аалымдар кеңеши да окуу китептеринин мазмунун кайра карап жатыптыр. Дин маселелери боюнча эксперт Жакшылык Борочоров жаңы китептер чыгып калышы мүмкүндүгүн билдирди: “Аалымдар кеңеши бүгүнкү күнү медреселерде окутулуп жаткан китептерди кайра кароодо. Аалымдар кеңеши бекиткен китептер окутулуп жатабы? Кандай деңгээлде болуп жатат? Балким башка китептерди жаңы окуу жылында кошобуз деген маселе да көтөрүлүүдө. Жаңы окуу жылында сунуш кылгыла,

⁵⁸Марс Ибраев “Диний билим: реформалоо максаттары жана аткарылышы” аттуу конференциясында сүйлөгөн сөзү, 30-апрель, 2019-жыл

⁵⁹Муратбек Иманкулов “Диний билим: реформалоо максаттары жана аткарылышы” аттуу конференциясында сүйлөгөн сөзү, 30-апрель, 2019-жыл.

⁶⁰Зайырбек Эргешовдун Азаттык радиосуна берген маеги, май, 2019-жыл.

деп Аалымдар кеңешинин төрагасы дагы буйрук чыгарып берген. Учурда ушул маселе да көңүл борбордо”⁶¹.

Окуу программа тууралуу маселеде учурда эң орчундуу дагы бир маселе светтик сабактардын да киргизилип жаткандыгы. Диний окуу жайлардын жетекчиликтери бул талапты аткарышы шарт. Кыргызстандагы медреселердин окуу программасы боюнча Мамлекеттик дин комиссиясынын өкүлү Замир Турсунбековдун пикиринде, жаңы жобо ишке ашса, анда диний окуу жайлар милдеттүү болушат:

“Биз сунуштап жаткан Жобо бекитилсе, автоматтык түрдө бардык медреселер, Ислам университети жана институттары светтик билимди да кошо окутууга милдеттүү болуп калат. Жободо эки классификация бар – жогорку жана орто. Орто окуу жайларга медреселер кирет, жогорку дегенге жогорку окуу жайлар кирет. Орто окуу жай же медреселерге география, тарых, кыргыз тили, адабият өндүү сабактар киргизилет. Жогорку окуу жайларда Чет тили, Адабият, Коом таануу сыяктуу сабактар болот”⁶².

Медреселерге 9-классты аяктаган гана балдар кирип, алар колледж деңгээлинде билим алышы керек. Бирок учурда медреселерди муфтият өзү эле үч тепкичке бөлүп койгон. Андыктан азыркы максаттардын бири диний окуу жайларды туура квалификациялоо болуп саналат.

Дин иштери боюнча мамлекеттик комиссиянын директору Зайырбек Эргешовдун айтымында бүгүнкү күндө медреселерде бирдиктүү стандарттар сакталбай жатат: “Диний билим берүүнү реформалоодогу дагы бир чоң маселе - медреселердин бардыгына И.Арабаев атындагы КУУнун астындагы Теологиялык колледжинин системасын жайылтуу жагы каралган. 3 жылдык сынактык негизде И. Арабаев атындагы мамлекеттик университетинин базасында Теологиялык колледж ачылган. 2018-жылы биринчи 26 бүтүрүүчүсү окуусун аяктады. 26 баланын ичинен 16 бала ар кандай жогорку окуу жайларында билимин улантып жатышат. Республикалык тестирилөөгө катышып, баардыгы тең 150дөн жогору упай алышты. Булар мектептеги кадимки предметтерди окуу менен диний билим алып чыгышты. Арабча эркин жазып, сүйлөшөт. Куран, фикх, хадистер боюнча кенен билимдери бар. Бирок светтик дагы предметтерди кадимки орто окуу жайдын бүтүрүүчүлөрүнөн кем эмес билишет. Булар кааласа имамдык кылса да болот. Учурда 1-2-3-курстарда жалпысынан 73 бала окуп атат. Келечекте медреселер теологиялык колледждин системасына өтүшү зарыл. Медреседегилер жалпы республикалык тестирилөөгө катыша алгандай болушу керек”⁶³.

Ош шаардык мэриясынын социалдык өнүгүү бөлүмүнүн адиси Алишер Ажыбаев медреселерде светтик билимдерди да окутуу жакшы көрүнүш деп эсептейт. “Диний окуу жайларда бир эле диний окуу предметтери окулбай, светтик сабактарды окутуу башталып жатат. Ошол эле орус тили, англис тили, математика сабактары кирип, бүгүнкү күндө пилоттук негизде жүрүүдө. Булардын баары диний окуу жайларды реформалоо

⁶¹Жакшылык Борочоровдун Булан институтуна берген маеги, 22-май, 2019-жыл.

⁶²Замир Турсунбековдун Азаттык радиосуна берген маеги, 12-май, 2019-жыл.

⁶³Зайырбек Эргешовдун Булан институтуна берген маеги, 20-май, 2019-жыл.

концепциясынын алкагында ишке ашып жатат. Толук ишке ашса, медреселер бир стандартка түшүп, жакшы өзгөрүүлөр болгону турат”, -дейт Алишер Ажыбаев⁶⁴.

Ош облустук Ички иштер башкармалыгынын экстремизмге жана мыйзамсыз миграцияга каршы аракеттенүү кызматынын өкүлү, милициянын капитаны Эсен Ашымов диний окуу жайды бүткөн балдардын келечеги тынчсыздыраарын айтты.

“Диний окуу жайларда окуп аткан балдар светтик да билим алышы керек. Эгер светтик билим албаса алардын тагдыры кандай болот? Анткени диний билим алган бүтүрүүчүлөрдүн баары эле имам болуп кетпейт. Алар мамлекеттин ар кандай чөйрөсүндө иштеген кадрлар болушу керек. Мисалы, мамлекеттик муниципалдык иште иштеши мүмкүн. Ошондуктан алардын билим деңгээли мамлекеттик стандартка төп келиши үчүн ушул максаттар ишке ашышы кажет. Ал ишке ашып калса буйруса бүткөн окуучуларыбыз сапаттуу, коомго керектүү кадрлар болот деп ишенем”⁶⁵.

Кыргызстанда жүздөн ашуун диний окуу жайлардын ичинен он пайызга чукулу гана светтик сабактарды окута баштады. Бирок мектепте иштеп жаткан мугалимдер менен келишим түзүүгө көбүнүн чамасы чак келбей турат. Бишкек шаарында жайгашкан Расул Икрам Ислам институтунун мүдүрү Садридин Иметовдун ойлору мындай:

“Биздин окуу жайда айрым светтик сабактар өтүлүп жатат. Мисалы, кыргыз тили, Кыргызстан тарыхы, информатика, орус тили жана англис тилдери. Бирок биз балдарга аттестат бербейбиз. Каалаган балдар кечки мектептер менен байланышып, ар бир чейрек сайын барып, экзамен тапшырып, аттестат алышат. Институтту аяктагандан кийин биз диплом беребиз. Биздин окуучулардын коомдо өз орду бар. Таасирдүү инсан болуусу үчүн география, математика сабактарынын ордуна логика, философия, психология сабактарын көбүрөөк берсек жакшы болот деп ойлойм”⁶⁶.

Медреседе окуулардын негизги багыты куран жаттоо экенин, бирок светтик сабактар да өтүлөөрүн Сокулук районундагы Имам Жазари медресесинин мүдүрү Кудаяр Авазов да кошумчалады: “Бизде 28 бала окуйт. Негизги багыты Куран жаттоо болуп саналат. Арасында мектепке барган окуучуларыбыз да бар. Бирок окуучуларыбыз 9-класстан төмөнкү жаштагылар эмес. Алар 10-11-класстарда окушат. Медреседеги балдарга светтик сабак өтүү үчүн мектептеги агайларды жалдаганбыз. Кыргызстан тарыхы, география, дүйнөлүк тарых, математика ж.б сабактар өтүлөт. Ал эми китеп боюнча айтсам, азыркы учурда медресе эмес, мектепте дагы китептер жетишсиз”, - дейт Кудаяр Авазов⁶⁷.

Медреселердин Аалымдар кеңеши бекиткен бирдиктүү окуу программасын карасак, анда да светтик сабактар киргизилген. Бирок алар “кошумча тандоо” катары турат. Ошондуктан медресе жетекчилиги аларды сөзсүз окутууга милдеттүү эмес. Бирок, жаңы жобо ишке кирсе анда светтик сабактарды окутуу милдеттүү болуп калмакчы. Дин иштери боюнча мамлекеттик комиссиянын түштүк аймагы боюнча башкы адиси Бөрүмухаммед Эсенов бул жаатта мындай маалыматтарды берди: “Негизи

⁶⁴Алишер Ажыбаевдин Булан институтуна берген маеги, 27-март, 2019-жыл

⁶⁵Эсен Ашымовдун Булан институтуна берген маеги, 29-март, 2019-жыл

⁶⁶Садридин Иметовдун “Медреселердин окуу пограммасы кандай?” деген темада Булан институту уюштурган тв программасында сүйлөгөн сөзү, 02-июль, 2018-жыл

⁶⁷Авазов Кудаярдын Булан институтуна берген маеги, 30-апрель, 2019-жыл

медреселердин окуу программасында милдеттүү эмес, бирок окуу программасына кошумча тандоо сабагы деген киргизилген. Мисалы, кыргыз тили, тарых, информатика, англис тили сыяктуу сабактар. Бирок, тилекке каршы бардык маселе айланып келип финансыга такалгандыктан ошол сабактарды окуткан мугалимдерге айлык төлөп берүү үчүн каражат жетишсиз. Ошондуктан көпчүлүк медреселерде каражаттын тартыштыгынан улам светтик сабактар киргизилген эмес. Бирок, светтик сабактарды окутуп аткан айрым медреселер бар”⁶⁸.

Дин иштери боюнча мамлекеттик комиссиясы диний окуу жайларга “техникалык лицензиялоо” деген да жаңы талап киргизүүдө. Анын алкагында бардык билим берүү мекемелери окуп жаткан балдарга түзгөн шарттар текшерилет. “Эки жылдан бери муфтият менен тыгыз кызматташтыкта медреселерди техникалык лицензиялоонун үстүндө иштеп жатабыз. Техникалык лицензиялоо деген эмне? Бул баардык медреселердеги материалдык-техникалык база заманбап окуу талаптарына жооп бериши керек. Партасы, отургучу, китептери, класстары шартка ылайык болушу керек. Жер төлөөдө, бүкүрөйтүп жерге отургузуп алып, орто кылымдардагыдай окутуу болбошу керек. Албетте талапка жооп берген, баардык заманбап шарттарды түзүп, жаркыраган класстарда, китепканалары бай, мугалимдери билимдүү, интерактивдүү доскаларды, компьютерлерди пайдаланган медреселер деле бар. Бирок, дагы деле шарты жок имараттарда билим берген, жалаң гана дин илими менен чектелген медреселердин дагы бар экендиги чындык. Ошонун баарын ирээттеп, тартипке келтирүүнүн аракети көрүлүп жатат”, - дейт Зайырбек Эргешов⁶⁹.

Кыргызстанда колледждик баскычта медреселерге үлгү боло турган пилоттук долбоор учурда ийгиликтүү ишке ашууда. И.Арабаев атындагы КМУнун Теология колледжи диний окуу жайларды реформалоо процессинин негизинде ачылып, учурда анын окуу программасы жана окуу планы медреселерге үлгү болгонго толук жарайт. Колледжин мүдүрү Нурбек Шамралиевдин пикиринде, орто кесиптик билим берүү системасындагы стандарттар сакталууда. Мисалы, аталган колледжге балдар 9-класстын базасында кабыл алынгандыктан ондон ашык жалпы билим бериле турган: математика, химия, физика, орус тили, кыргыз тили, география, аскерге чейинки даярдык жана башка ушул сыяктуу сабактар окутулат. Бүтүрүүчүлөр мамлекеттик үлгүдөгү документ алып, теолог болуп чыгышат. Ошондой эле жогорку окуу жайга тапшырганга укуктуу. “Биздин бүтүрүүчүлөр жергиликтүү мечиттерде имамдын жардамчысы деген кызматка кире алат. Мындан сырткары, жалпы республикалык тестке катышкан соң өзү каалаган кесибине окуй алат. Кыргызстанда орто кесиптик диний билим берүү чөйрөсүн моделдештирүү өтө актуалдуу болуп турат. Ошон үчүн жаш муундарга диний жана светтик сабактардын берилиши зарыл”, - дейт Нурбек Шамралиев мырза.⁷⁰

Светтик сабактарды диний окуу жайлардын программасына киргизиш үчүн анын так механизмдерин иштеп чыгуу керек. Эксперттер бул багытта суроо көп экенин эскертишет. Айрыкча интеграциялоонун жолдору жана каржы булактары так болбой турат.

⁶⁸Бөрүмухамед Эсеновдун Буланин ститутуна берген маеги,26-март,2019-жыл.

⁶⁹Зайырбек Эргешовдун Булан институтуна берген маеги, 20-май,2019-жыл.

⁷⁰Нурбек Шамралиевдин Булан институту өткөргөн “Диний билим: Реформалоо максаттары жана аткарылышы” аттуу конференцияда сүйлөгөн сөзү, 30-апрель,2019-жыл

Ислам университетинин окутуучусу Улан Усуповдун айтымында, окуу программасына кошууда светтик менен Ислам илимдериндеги сабактарды тең салмакта алып кетүү керек. Ал эми Ислам илимдерин бүгүнкү учурдун талабына, жаңы технологиялар менен окутуп, жаңы усулдарды иштеп чыгуу бул ислам илимин окуткан мекемелер ортосунда талкуулана турган маселе экенин айтат Улан Усупов. “Диний окуу жайлардагы ислам илимдерин светтик илимдерге бастырып койбошубуз керек. Бүгүнкү күндө ислам илимдерин учурдун талабына ылайык деңгээлде окутушубуз керек. Ал үчүн окутуучулардын билимин жогорулатышыбыз зарыл. Негизи Бишкекте, Ошто муфтиятка караштуу атайын дин кызматкерлеринин билим деңгээлин жогорулатуучу 6 айлык, 1 жылдык курстар да болушу кажет”⁷¹.

Диний окуу жайларга светтик предметтерди киргизүү сунушунун максатынан күмөн санагандар да бар. Диний билим берүү максатында ачылган медреселерге светтик мектептерде окутулган химия, география, физика сыяктуу сабактарды киргизүү аракетинин максатын түшүнүү кыйын экенин белгилегендердин бири Ислам илимий изилдөө институтунун жетекчиси Маметбек Мырзабаев: “Биринчиден, светтик предметтер радикалдашууну алдын алат деп айтуу да кыйын. Сирияга кеткен жаштардын баары жок дегенде 9-класска чейин окуганы, кээ бирлери жогорку билимге ээ экени маалым. Экинчиден, эгер светтик предметтер медреселерде окутулса, анда медреседе окуган балдардын мектепке баруусуна да кажет болбойт. Жыйынтыгында светтик мектептер жаш муундан кол жууп, ансыз деле азайып бара жаткан абройун көбүрөөк жоготот. Үчүнчүдөн, медреселерге светтик предметтерди киргизүү медреселердин максатына да карама-каршы келет. Динди үйрөтүү максатында ачылган жеке менчик окуу жайы болуп эсептелген медреселерге светтик предметтерди да окутасың деп шарт койуу, аларга кошумча жүк жүктөө Башмыйзамга да туура келбейт”⁷².

Коомчулукта диний окуу жайлардын окуу программасына светтик окуу сабактарын киргизүү тууралуу пикир бир кылка эмес, бирок зарыл деген пикир басымдуулук кылат. Кыргызстан тарыхы, адабият, география өндүү светтик сабактарды да окуган баланын дүйнө таанымы кең болот, ошондой эле кийин жумуш табуусуна да жардам берет. Эгерде буга чейин светтик сабактар кошумча сабак катары каралып, милдеттүү эмес болсо, жаңы жобо расмий ишке киргенде талап күчөйт. Себеби, медреселер окутууга мажбур болуп калышат. Андыктан медресе мүдүрлөрү жана муфтият азыртадан камылга баштаганы туура болот.

4.2. Балдарды медреселерге кабыл алуудагы тартиптер

2014-2020-жылдарга Кыргыз Республикасынын диний чөйрөдөгү мамлекеттик саясатынын концепциясы, анын ичинде диний окуу жайларды реформалоого багытталган концепция учурда кандай аткарылып жатканын диний окуу жайлардагы азыркы абалдан улам билсе болот. Мыйзамда каралгандай учурда диний окуу жайларга, башкача айтканда медреселерге окуучуларды кабыл алуу тартиби да жободо каралган.

⁷¹Улан Усуповдун Булан институту өткөргөн “Диний билим: Реформалоо максаттары жана аткарылышы” аттуу конференциясында сүйлөгөн сөзү, 30-апрель, 2019-жыл

⁷²Маметбек Мырзабаев, Ислам Изилдөө Илимий Институту, Riis.kg сайты. 27-май, 2019-жыл

Медреселерге мектепти 9-11-класстарды аяктаган гана балдар кабыл алынышы керек. Конституцияда жана Билим берүү жөнүндө мыйзамда жазылгандай, ар бир бала милдеттүү түрдө мектепте окуп, милдеттүү түрдө 9-классты аякташы шарт. Андыктан жашы жете элек баланы медресеге кабыл алуу мыйзам бузуу болуп саналат. Медреселер балдарды 9-классты бүткөндүгү тууралуу күбөлүгү менен гана кабыл алышы керек.

Медресеге балдарды кабыл алуунун шарттарын ата-энелер так билип алганы оң. Андан сырткары, дагы бир эреже - кылмыш кылбаган, ИИМде каттоодо турбаган жана диний экстремисттик иштерге аралашпаган, шектүү диний агымдарга кирбеген балдар кабыл алынарын Ош облустук Ички иштер башкармалыгынын экстремизмге жана мыйзамсыз миграцияга каршы аракеттенүү кызматынын өкүлү, милициянын капитаны Эсен Ашымов билдирди⁷³. Дагы бир негизги шарт - медреседе окуганга баланын өз каалоосу жана ата-энесинин макулдугу керек.

Өлкөбүздөгү диний окуу жайларды Кыргызстан мусулмандар дин башкармалыгынын билим берүү бөлүмү көзөмөлдөйт. Кайсы медреседе канча окуучу, канча мугалим бар экени атайын бланкалар толтурулуп, такталып турарын Кыргызстан мусулмандарынын Дин башкармалыгынын окуу бөлүмүнүн адиси Орозали Адранов билдирди. Медреселерге мектеп жашындагы балдар келген учурлар болот, бирок аларды медресе жетекчилиги кыска диний курстарга каттап коюшкан.

Учурда медреселер диний курстарды ачып алышкан. Балдар ийрим сыяктуу бир сааттан үч саатка чейин келип окушат. Орозали Адрановдун бул жааттагы пикирине назар салалы: “Медреселерди текшерип барган учурларда жашы жете элек балдар окуп жатканын көргөн жокпуз. Бирок, эркин сабак учуру деп 1-2 саат келет деген мударистерибиз бар”, - деди⁷⁴.

Билим берүү жана илим министрлигинин маалыматы боюнча, 2018-2019- окуу жылында 2177 бала окууга тартылбай калган. “Анын ичинен 380 бала даргына байланыштуу мектепке барган эмес. 866 бала ар кандай диний агымдарга кирип кеткен. Медресеге барган балдар мектепке тартылбай калган балдардын санын толуктайт. Бул бир эле медреседе окугандар эмес, чиркөө, мечит, ар кандай диний агымга киргендердин саны”, - дейт Билим берүү жана илим министрлигинин башкы адиси Гүлшан Абдылдаева. Билим берүү жана илим министрлиги көрсөткөн сандар бул ырасмий сандар, а турмуш жүзүндө диний себептер менен мектепке барбай калган балдардын саны көбүрөк болушу толук ыктымал. Учурда Кыргызстанда бул багытта терең иликтөө же каттоо боло элек.

4.3. Исламий диний окуу жайлардын материалдык-техникалык базасы

Кыргызстандагы диний окуу жайлардын, анын ичинен медреселердин материалдык-техникалык базасы учурда талапка жооп береби? Кыргызстан эгемендик алгандан кийин баш-аламан ачылган медреселердин ошол кездеги материалдык-техникалык абалын элестетүү кыйын эле. Ал эми андан бери жыйырма жылдан ашык убакыт өттү. Диний

⁷³Эсен Ашымовдун Булан институтуна берген маеги, 29-март, 2019-жыл

⁷⁴Орозали Адрановдун Булан институту уюштурган тегерек столдо сүйлөгөн сөзү, 18-сентябрь, 2018-жыл

окуу жайларда, анын ичинен медреселердин материалдык-техникалык абалы кандай экенин Булан институту иликтеп көрдү.

Медреселер жеке менчик катары катталгандыктан алардын материалдык -техникалык базасына мамлекет тарабынан эч кандай көмөк көрсөтүлбөйт. Булан институту Кыргызстандагы медреселердин абалы тууралуу “Кыргызстандагы диний билим берүү: медреселер чукул реформага муктаж” аттуу баяндамасында толук жазылган. Иликтөөдө диний окуу жайлардын материалдык-техникалык абалынын төмөндүгү, айрым медреселерде балдарды окутуу шарты жок экени да баса белгиленген.

Учурдагы исламий диний окуу жайлардын материалдык-техникалык базасы ар кыл. Басымдуу бөлүгөндү шарт начар. Арасында мечиттер өз билгениндей ачып алган, каттоосу жок, хужра тибиндеги орто кылымдагыдай өтө жупуну абалдагы медреселер да бар экенин айтат Билим берүү Академиясынын кызматкери Муратбек Иманкулов: “Мындай медреселердин материалдык-техникалык жабдылышы начар, тиешелүү диний окуу адабияттар, техника, аудиториялык бөлмөлөр жетишсиз”⁷⁵.

Ош облустук Ички иштер башкармалыгынын экстремизмге жана мыйзамсыз миграцияга каршы аракеттенүү кызматынын өкүлү Эсен Ашымовдун айтымында, ага карабай абал канаттандырарлык. “Бул маселе толугу менен казыяттын, муфтияттын мойнунда. Алар өздөрүнүн алынын жетишинче окуу куралдары: кыргыз, орус, англис тилиндеги китептер менен камсыз болгон. Мындан сырткары, имамдардын билим деңгээлин өркүндөтүү боюнча “Ыйман” фонду каржылап жатат”⁷⁶.

Медреселердин көпчүлүк бөлүгүндө окуучулар компьютер, интернет менен камсыз болушкан эмес. Муну Бишкек шаарындагы Эргеш кызы Карамат атындагы медресенин мисалында айтсак болот. Мүдүрдүн орун басары Жамшит Якубов: “Окутуучуларыбызда, директорубузда компьютер бар, алар колдонушат, ал эми окуучуларыбызда андай техникалар жок”⁷⁷, - деди.

Медреселердин көбүндө каражат тартыштыгынан улам материалдык-техникалык база начар. Ошондуктан Дин иштери боюнча мамлекеттик комиссия техникалык лицензиялоо киргизип жатат. Техникалык лицензия дегени - балдарды парта менен отургучтарга отургузуп, окуганга толук шарт түзүү керек деген сөз.

Бишкек шаарындагы Мааткабыл уулу Шаршенбай атындагы медресенин техникалык базасы жакшы. Балдарга окуганга толук шарт түзүлгөн десек болот. “Биздин Мааткабыл уулу Шаршенбай атындагы медресенин техникалык базасы окуу курал менен камсыздалган. Эч кандай кемчилик жок. Турак- жайы жаңы салынган. Медреседе окугандар пайдалана турган нерселердин баары, окуу куралдарынан баштап маркердик

⁷⁵Муратбек Иманкуловдун Булан институту өткөргөн “Диний билим: Реформалоо максаттары жана аткарылышы” аттуу конференцияда сүйлөгөн сөзү, 30-апрель, 2019-жыл.

⁷⁶Эсен Ашымовдун Булан институтуна берген маеги, 29-март, 2019-жыл.

⁷⁷Жамшит Якубовдун Булан институтуна берген маеги, 30-апрель, 2019-жыл.

доскалар, компьютердик класстар менен камсыздалган”, - дейт окуу жайдын мүдүрү Осмон ажы Мамбетов ⁷⁸.

2017-жылы Булан институту жарыялаган баяндамада ным жыттанган жер төлөдө өтө кир жер тамда балдарды окутуп жаткан медреселер тууралуу жазганбыз. Ал медреселерди көргөндө чынында үрөйүң учуп, орто кылымга кайтып калгандай сезим келет. Эки жылдан бери медреселерге талап күчөп, коомчулуктун да көңүлү бурулуп калганы абал өзгөрө баштады. Биздин баяндама чыккандан кийин 2017-жылы Дин иштери боюнча мамлекеттик комиссия жети медресени жапкан.

“Жаңы талаптар боюнча учурда медреселерде жакшы жакка жылыштар болуп жатат. Азыр медреселер балдарды күбөлүксүз кабыл албайт. Материалдык техникалык базасы дагы чыңалып жатат. Медреселер элчиликтер, бейөкмөт уюмдар менен иштешүүдө. Кошумча кесиптик билим боюнча дагы бир топ иштер жүрүүдө. Медреселердин арасында мыктылары да бар. Айрымдарынын шарттары мектептерден жакшы экенин өзүм деле көрүп, күбө болуп жүрөм”, - дейт эксперт Абай Кенжегулов⁷⁹.

Медреселерде балдарды жерге отургузуп окутуу деген болбошу керек. 21-кылымда жашап жаткандыктан медреселер балдардын окушуна толук шарт түзүп, китепканасы жана компьютердик класстар менен толукталууга тийиш. Көпчүлүк медреселер финансылык жактан каржалып, соңку жылдары балдардын окуусу үчүн ата-энелерден көбүрөк каражат төлөтө башташты. Демек, ошого жараша шарт да болушу зарыл. Кандай гана окуу жай болбосун, ал светтикпи, динийби, ал жакта балдар окуганга жана окутуучулар сабак бергенге бардык шарттар түзүлүп, материалдык-техникалык базасы да чыңалуусу - замандын талабы.

4.4.Окутуучулардын тартыштыгы жана билим деңгээли

Кыргызстандагы диний окуу жайлар жана окутуучулар кайсыл окуу жайды бүтүрүп келишкенин, билим деңгээли кандай экенин Булан институту 2017-жылы “Кыргызстандыктардын чет өлкөлөрдөн исламий диний билим алуусу: кырдаалдык анализ” аттуу баяндамасында кеңири жазган⁸⁰.

Учурда диний окуу жайларда окутуучулардын тартыштыгы байкалат. Себеби, диний окуу жайлар жеке менчик болгондуктан көпчүлүк маселе каражатка келип такалат. Сабак берген устаз, окутуучуларга жеткиликтүү деңгээлде айлык маяна төлөп берүү маселесинен улам, окутуучуларды жумушка тартуу кыйынчылыкка турат. Түркиядан же Кыргызстандын ичиндеги теология факультетин аяктаган адистер болсо медреселерге аз тартылууда.

Учурда диний окуу жайларга сабак берген окутуучуларды да атайын курстардан өткөрүү зарылдыгы бар. Ош облусттук Ички иштер башкармалыгынын экстремизмге жана мыйзамсыз миграцияга каршы аракеттенүү кызматынын өкүлү Эсен Ашымов: “Биздин дубанда мечиттердеги имамдардын билим деңгээли, имамдарды кайрадан окутуу

⁷⁸Мааткабыл уулу Шаршенбай атындагы медресенин мүдүрү, Осмон ажы Мамбетовдун Булан институтуна берген маеги,15-май, 2019-жыл.

⁷⁹Абай Кенжегуловдун Булан институтуна берген маеги, 22-май, 2019-жыл.

⁸⁰<https://bulan.kg/report-religious-education-abroad/>

курстары бар. Аларды окутуу Ош мамлекеттик университетинин теология факультеттеринде башталды. Былтыр биз 76 имамды окутканбыз. Акыркы 2 жылда баардыгы атайын курстардан өтүшкөн”, - дейт⁸¹.

2014-жылы Коопсуздук кеңешинде диний билимдин сапатын жогорулатуу максаты коюлгандан кийин “Ыйман” фонду түзүлгөн. Бул фондго дин кызматкерлерин аттестациядан өткөрүп, алардын окутуу милдети жүктөлгөн. Дин иштери боюнча мамлекеттик комиссиянын түштүк аймагы боюнча башкы адиси Бөрүмухаммед Эсенов бул жааттагы иштерди айтып берди: “2014-жылы концепция кабыл алынып, андан кийин мамлекетте бир топ реформалоо иштери жүрдү. “Ыйман” фонду дин кызматкерлерине атайын семинар, сабак, лекцияларды уюштуруп, медресе жетекчилиги, имамдар илимдерин жогорулатты”⁸².

“Адис десе эле медресени бүткөн же диний түшүнүгү бар адамдар “мен” деп чыга калбаш керек. Алар өздөрүн адисмин деген менен маселе чечилбейт. Ал адис талаптарга жооп берген, бул багытта илим жактап, илимий методиканы билген, илимге анализ жасап, илимий жыйынтык чыгарып, илимий гипотезага реалдуу анализ бере алган адам болуш керек”, - дейт Ош мамлекеттик университетинин Кыргыз-Түрк факультетинин деканы Тимур Козукулов⁸³.

Кыргызстанга учурда диний интеллигенция зарыл болуп турат. Кыргызстан Ислам университетинин проректору Марс Ибраев мырза айткандай, андай билимдүү интеллигенция жок болсо диний радикализм, экстремизм коркунучуна туруштук берүү кыйын болот. “Диний билимди жогорулатпасак, коркунучу чоң болуп калышы мүмкүн. Мисалы, мен Кыргызстан Эл аралык университетине докторантурага тапшырып жатам. И.Арабаев атындагы КМУда, Кыргыз-Түрк Манас университетинде биздин мугалимдер магистратурасында окуп жатышат. Ушуну бирдиктүү кылып, бир эле жерден билим алгыдай болсо жакшы болмок. Казакстанда мындай бир модель бар экен: медресе-колледж деп атап коюптур. Билим берүү министрлигинен ураксат алган, жакшы деңгээлде экен. Бизде деле ошондой болсо атаандаштык болуп, өнүкмөк⁸⁴”, - дейт Марс Ибраев.

Диний окуу жайларга сабак берген устаздар, аалымдар кандай болушу керектигин теологдор айтып, сындап келишет. Маселен теолог Улан Усуповдун пикири мындай: “Заманбап аалым кандай болот? Биринчиден, ислам илимдерин терең билиши, 3-4 тилди эркин сүйлөшү шарт. Өзгөчө куранды дээрлик толук кыраат менен окуй алган, ар бир аятты пайгамбарыбыз Мухаммед (с.а.в) хадистерин өтө жогорку деңгээлде чечмелей алган деңгээлдеги аалым болушу керек. Араб тилин сөзсүз билип, өзүнүн кыргыз тилин дагы өтө жогорку деңгээлде билүү менен, эл алдына чыгып сүйлөй алган чечен болуш керек. Кыргыздын салт-санаасын, үрп-адатын, нарк-насилин билүү дагы абдан маанилүү. Ошол эле “Манас”, “Семетей”, “Сейтек” эпосторун терең билүүсү шарт”⁸⁵.

⁸¹Эсен Ашымовдун Булан институтуна берген маеги, 29-март,2019-жыл.

⁸²Бөрүмухаммед ЭсеновдунБулан институтуна берген маеги, 26-март,2019-жыл.

⁸³Тимур Козукуловдун Булан институтуна берген маеги, 27-март, 2019-жыл.

⁸⁴Марс Ибраев Булан институту өткөргөн “Диний билим: Реформалоо максаттары жана аткарылышы” аттуу конференцияда сүйлөгөн сөзү, 30-апрель,2019-ж.

⁸⁵Улан Усуповдун Булан институтуна берген маеги, 4-апрель, 2019-жыл.

Кыргызстанда ондон ашык диний институттар, жүздөн ашуун медреселер бар. Бирок, тилекке каршы учурда диний интеллигенциянын жоктугун Билим берүү тармагындагы эксперт, мурунку билим берүү министри Каныбек Осмоналиев ортого салууда. Бул жаатта эч кандай оптимисттик ой жок экенин айткан эксперт Ислам университети дагы эле Ислам конфессиясынын авангарды, диндин, илимдин борбору боло албай жатканын белгилейт⁸⁶.

“Кыргызстанда 10го жакын Ислам институту, 100дөн ашуун медреселер бар экен. Чоң мечиттер ачылып жатат. Албетте булар материалдык ресурс болуп эсептелинет. Бирок аларды тейлеп, сапатын көтөрө алган ислам интеллигенциясын түзө албай жатабыз. Мисалы, бир дагы эл аралык деңгээлдеги ислам аалымдары жок. Бирок Кадыр ажы Маликов жана дагы бир-эки кыз жигиттерибиз чыгып жүрөт. Перманенттик деңгээлде жүргүзүлгөн саясат жок. Ошондуктан билим берүү маселеси абдан чоң айыгышкан күрөшүүлөргө алып келип жатканы мени таң калтырууда”, - дейт профессор Каныбек Осмоналиев⁸⁷.

Ал эми диний окуу жайларга мугалимдер жетиштүүбү? Эксперт Жакшылык Борочоровдун пикири: “Азыркы учурда иштеп жаткан окутуучулардан башкаларды таба албайбыз. Анткени бул каражат маселесине байланыштуу болууда. Ошондуктан алардын квалификацияларын жогорулатууга азырынча мүмкүнчүлүк болбой турат. Негизинен күчтүү окутуучулар бар. Диний сабактарды карап көрө турган болсок, биздики Орто Азия деңгээлине чыга турган мыкты окутуучулар да бар. Былтыр Ислам университети лицензия алды. 2-3 жылда ал жактан жаңы бүтүрүүчүлөр бүтүп, медреселерге келе башташат. Жетекчилик кызматкерлерди даярдоо жана кайра даярдоо боюнча институт ачканбыз, бирок каржынын жоктугунан ал иштебей калды. Ошол иштеп калганда окутуучулардын билимин жогорулатып турганга жакшы мүмкүнчүлүк болмок⁸⁸.

“Диний окуу жайларга, анын ичинен медреселерге сабак берүү, окутуу үчүн теологдорду да кызматка тартуу керек”, - деп эсептейт эксперт Абай Кенжегулов: “Бирок теологияны бүтүргөндөрдүн көпчүлүгү ошол медресенин айрым сабактарына жооп бербейт. Мисалы, теология факультеттеринде светтик сабактар көп окутулат. Ал эми медреселерде көбүнчө динге басым жасалат. Ошондуктан теология менен медреселердин тематикалары окшошпой калышы мүмкүн”⁸⁹.

Медреселерде жана башка диний окуу жайларда теологдор да иштеп атат, бирок аз санда. Бул туурасында эксперт Сайфулла Базаркуловдун байкоосу мындай: “Теологдор медреселерде иштеп эле жатышат. Бирок ал толук кандуу деген көрсөткүчкө жетпейт. Себеби баары эле каржы маселесине такалат. Медреселерде аз маянага карабай жүргөндөр иштеп эле атышат. Такыр эле теологдор тартылбай жатат деген да туура эмес болуп калат”⁹⁰.

Соңку жылдары медреселерде жана Ислам институттарында сабак берген окутуучуларды аттестациялоо башталды. Эксперт Айбек Тилекматов өз байкоосу менен мындайча бөлүштү: “Аттестация өтүп жатканда ошол аттестация кылчу кишилердин өздөрүнүн ага

⁸⁶Каныбек Осмоналиевдин Булан институтуна берген маеги, 8-апрель, 2019-жыл.

⁸⁷Каныбек Осмоналиевдин Булан институтуна берген маеги, 8-апрель, 2019-жыл.

⁸⁸Жакшылык Борочоровдун Булан институтуна берген маеги, 22-май, 2019-жыл.

⁸⁹Абай Кенжегуловдун Булан институтуна берген маеги, 22-май, 2019-жыл.

⁹⁰Сайфулла Базаркуловдун Булан институтуна берген маеги, 22-май, 2019-жыл.

даяр эмес экенин байкагам. Мында аттестацияны алып аткандардын квалификациясы канчалык күчтүү экени да рол ойнойт. Аларды текшере турган адамдар аты чыккан илимдин кандидаттары болуш керек болчу. Алар ар бир келген кишиге конкреттүү баасын бериш керек эле. Алар антишкен жок. Бирок азыркыларын айта албайм⁹¹.

Чындыгында диний окуу жайлардагы, анын ичинде медреселердеги окутуучулардын билим деңгээли боюнча адистер аларды аттестациядан өткөрүү зарылдыгын айтып келишет. Ал эми диний окуу жайлардагы окутуучулардын тартыштыгы бардыгы каражатка келип такалаары талашсыз.

5. Диний окуу жайлардын келечеги: сунуштар жана пикирлер

Булан институту исламий диний окуу жайлардын билим сапаты, окуу шарттары, жетишкендиктери жана кемчиликтери тууралуу эки жылдан бери эксперттер менен маектерди, талкууларды уюштуруп келди. Адистер биздин кызматкерлердин суроолоруна жооп берүү менен катар исламий билим берүүнү жакшыртуу жаатындагы ой-пикирлерин ортого салышты.

Айрым эксперттер Кыргызстан эгемендикке ээ болгонго чейинки учур менен азыркы доорду салыштырып, өлкөдө диний окуу жайлардын ээн-эркин иштеп жатканын алдыга жылуу деп эсептешет. Адистердин арасында медреселер арасындагы көйгөйлөр жана кемчиликтер кези келгенде жоюлуп, көч бара-бара түзөлөт деген турумду кармангандар бар. Ошол эле учурда көчтүн түзөлүшүн күтүүнүн кажети жоктугун билдирген эксперттер да бар.

“70 жыл атеизм пропаганда болгон жерде 20-25 жылдын ичинде диний сабаттуулукту жогорулатып коюу - татаал маселе” – Кыргызстандын Дин иштери боюнча мамлекеттик комиссиясынын өкүлү Алтынбек Эркинбековдун пикири ушундай. “Чындыгында концепция комплекстүү каралышы керек. 70 жыл Совет мезгилинде атеизм орногон жерде диний сабаттуулукту жогорулатып коюуга көбүрөөк убакыт талап кылынат. Бул нерсе 5-10 жылдын ичинде эле жыйынтык бере койбойт. Жакшы жыйынтыкка келүү үчүн арыштуу кадамдарды таштайбыз”, - дейт Алтынбек мырза⁹².

Ошол эле учурда эксперт Канатбек Мурзахалилов оңолуу үчүн көп жыл күтүүнүн зарылдыгы жок деген пикирде:

“Эгемендик алганыбызга 28 жыл болду. 70 жыл атеисттик системада жашадык деп диний билим берүүнү өркүндөтүү үчүн дагы 70 жыл күтпөшүбүз керек. Дүйнө, глобалдык коом өтө тез өнүгүп жатат. Радикалдуу уюмдардын мисалга айтсак, 2000-жылга чейин булар өз ишин үгүт кылуу үчүн баракчаларды таркатып келишти. Андан кийин алар социалдык тамактарга кире башташты. Бүгүнкү күндө өздөрүнүн иш методдорун өзгөртүп, үгүттү мессенжерлер аркылуу ишке ашырууга өтүштү. Биз кагаз форматынан, Советтик түшүнүктөрдөн чыгышыбыз керек. Коом күтпөйт. Радикализм, экстремизм маселеси биздин босогобузду аттап эшиктен кирип калды. Биз артта калып жатабыз”⁹³.

⁹¹ Айбек Тилекматовдун Булан институтуна берген маеги, 22-май, 2019-жыл.

⁹² Алтынбек Эркинбековдун Булан институтуна берген маеги, 10-апрель, 2019-жыл.

⁹³ Канатбек Мурзахалиловдун булан институтуна берген маеги, 10-апрель, 2019-жыл.

“Акыркы күндөрү медреселерге динди үйрөнүү, адеп-ахлактык тарбия алуу же болбосо молдо болуу максатын көздөгөн жаштар көп барып жатат” – деп кошумчалайт дагы бир эксперт Маметбек Мырзабаев. Анын айтымында, ар түрдүү максатты көздөгөн адамдарга бирдей билим берүү көбүнесе натыйжа бербейт:

“Диний окуу жайларды эки түргө диний курстарды уюштурган медреселер жана адистик билим берген медреселер деп бөлүү керек. Ал жерде бош убактысында Куран жаттагысы келген, диний эрежелерди үйрөнүүнү каалаган жаш балдар диний курстардын кызматынан пайдалануу мүмкүнчүлүгүнө ээ болушат”⁹⁴.

Мырзабаев молдо, азанчы, маселе-баян айтуучу же болбосо диний окуу жайларга мугалим болгусу келген жаштар 9-классты аяктаган соң диний-кесиптик окуу жай статусундагы медреселерге тапшыра аларын эске салды:

“Кыргызстандагы башка кесиптик лицейлердей эле бул кесиптик медреселерде да 10-11-класстарда окутулчу светтик предметтер окутулат. Дин кызматкери болуу үчүн зарыл диний сабактар кошо киргизилет. Мындай лицейлерди бүтүргөн жаштарга берилчү аттестат жана сертификаттар менен теология факультеттерине, ислам университеттерине жана башка жогорку диний окуу жайларга тапшырса болот. Белгилүү бир кесиптин ээсин даярдоого багытталган окуу жайы болгондугу үчүн бул медреселерге мамлекет өзүнүн стандартташтырылган талаптарын койгонго укуктуу”⁹⁵.

Учурда Кыргызстандагы медреселердин арасында айырмачылыктар чоң. Бул жаатта эксперт Нурлан Исмаиловдун пикирин төмөнкүчө: “Кээ бир медреселердин шарттары азыркы заманбап мектептерден жакшы, тартиби дагы эң мыкты. Кээ бир медреселердин шарты орто болсо, кай биринде начар. Бирок биз кирип эле шартка карабашыбыз керек. Бул туура эмес. Үйдүн деле эки түрү болот да. Хансарай үйдө эки желмогуз адам болсо, алар жашай алышпайт. Кепе үйдө эки мээримдүү адам ынтымакта жашашы мүмкүн. Демек ошол начар шарттагы медреселерде балдардын окуп жатканына караганда, ал жерде менимче жакшы билим бар болушу толук мүмкүн”⁹⁶.

Ага карабай, диний билим берүүгө олуттуу көңүл бөлүнбөй жатканына басым жасаган эксперт Канатбек Мурзахалилов эгер бул маселеге мамлекет олуттуу мамиле жасаса эле алдыга жылуу болоруна ишенет: “Эң негизги көйгөй мамлекет жалпы диний билим берүү багытына, адамдардын диний сабаттуулугун жогорулатуу жаатына көңүл бөлүшү керек. Себеби, радикализм маселеси дүйнөлүк алкакта өтө чоң глобалдуу тренд болуп калды. Радикализмдин жайылуусуна диний билимдин жетишсиздиги жана калк арасындагы диний сабаттуулуктун начардыгы негиз болууда. Биз ислам багытындагы билим берүү мекемелерине эле эмес, христиан багытындагы диний мекемелерге да көңүл бөлүшүбүз керек”⁹⁷.

⁹⁴Маметбек Мырзабаев. Ислам Изилдөө Институту. Riis.kg сайты. 27.05.19

⁹⁵Маметбек Мырзабаев. Ислам Изилдөө Институту. Riis.kg сайты. 27.05.19

⁹⁶Нурлан Исмаиловдун Булан институтуна берген маеги, 5-апрель.

⁹⁷Канатбек Мурзахалиловдун Булан институтуна берген маеги, 10-апрель, 2019-жыл.

Мурзахалилов Конституцияда, диний маселелерди жөнгө салуучу мыйзамдарда, укуктук-ченемдик актыларда Кыргызстанда светтик өлкө экени көрсөтүлгөнүн, Кыргыз Республикасында дин жана бардык ырасымдар мамлекеттен ажыратылганын белгиледи⁹⁸.

Ошондой эле 2014-жылы Коргоо кеңеши тарабынан кабыл алынган Кыргызстандын диний чөйрөдөгү саясатынын концепциясы 70тен ашуун иш-планды ичине камтыганын, бирок анын көбү ишке аша электигин кошумчалады. “Радикализм тренди, бир динден башка динге өтүү, диний көп түрдүүлүк, диний толеранттуулуктун аздыгы өздүү көйгөйлөрдүн тамыры жалпы диний билим берүү маселелерине келип такалып жатат”, - деди Канатбек Мурзахалилов.

Дин ишмерлери да өздөрүнүн дарегине айтылган сынды туура кабыл алып, ошого жараша түздөнүп, оңолуу зарылдыгы да маанилүү маселе. Мындай турумду карманган эксперт Улан Усупов төмөнкүчө пикирин ортого салды:

“Диний агартуу - муфтияттын негизги милдети. Ушул убакка чейин муфтият китептерди, журналдары басып, телерадио түптөп, өз алдынча иштеши керек эле. Тилекке каршы ал деңгээлге өскөн жокпуз. “Баягы-баягы, койчумандын таягы” болуп жүрө бербешибиз керек. Иш акырындап жүрүп жатат. Бирок өзүбүзгө сын көз карашта болуу да - мезгил талабы. Сын болмоюнча өсүү, өзгөрүү, өсүү болбойт”⁹⁹.

Медреселерде сабак берүүдө педагогикалык жана методикалык да ыкмаларды үйрөтүү зарылдыгын адистер белгилешет. Ош мамлекеттик университетинин Кыргыз-Түрк факультетинин деканы, Тимур Козукулов медреселерде сабак өтүү методологиясы да аксап атанын айтты. “Мисалы, ошол эле бүтүрүүчү маалыматты алды, бирок аны кантип колдонуш керек? Коомго пайдасы барбы? - деген суроого жооп бере албаса анда көйгөй болот. Менин жеке көз карашымда, бул нерселердин баары жолго салынып, оңолот. Билим берүү министрлиги лицензиясын берип, мамлекеттик диплом алгандан кийин иштеп кете алабы? - деген суроо туулушу керек. “Мамлекет диплом берсе, баары чечилет” - деген көз караштар дагы бар. Бирок андай эмес. Бул жерде конкреттүү педогогикалык жана методикалык чыгармачылык болуш керек”¹⁰⁰.

Эксперт медреселердин тарыхына кайрылып, учурунда диний окуу жайлар билим берүүнүн авангарды болгонун жана келечекте медреселер күчтүү билим комплексине айланышы керектигин кошумчалады. “Тарыхта медреселер илимде жаңы ачылыштарды жасаган окуу жай болгон. Мисалы, дүйнөнү титиреткен ислам аалымдары кайсы жерден чыкты? Албетте медреседен билим алып чыгышты. Бүгүнкү күндө деле медресе дегенде билим берүү комплексин түшүнүшүбүз керек. Ал жерден ушундай сонун илимпоздор чыккан деген сыймыктуу көз караш болушу кажет. Учурдагы медреселердин көбү диний маалымат берүү менен чектелип жатат. Коомчулук үчүн диний окуу жайлар системалуу методологиясы бар, системалуу иш алып барган, пландуу иш жүргүзгөн окуу жайга айланышы керек. Методологияны окутпасак, бүтүрүүчүлөр коомго сиңип кете алышпайт. Адаттагыдай эле Россияга же башка жакка мигрант болуп кетип калышы мүмкүн.

⁹⁸Кыргыз Республикасынын конституциясы cbd.minjust.gov.kg/act/view/ky-kg/202913

⁹⁹Улан Усуповдун Булан институтуна берген маеги, 4-апрель, 2019-жыл

¹⁰⁰Тимур Козукуловдун Булан институтуна берген маеги, 28-март, 2019-жыл

Бүтүрүүчүлөрдү борборго үйбөй, региондорго алып келүүнү дагы ойлонуш керек” дейт Козукулов¹⁰¹.

Бүтүрүүчүлөрдү региондорго алып баруу жакшы, бирок алардын айлык маселеси көйгөй. Эксперт Нурлан Исмаилов жер-жерлерге барып иштегенге шарт түзүү маселесинде токтолуп, молдо болуп иштөө бүгүнкү күндө кыйын маселе экенин билдирди: “Молдо болуш СССР убагында жеңил болчу. 5 маал намаз окушчу эмес, окуса дагы үйүндө окуйт эле. Бүгүнкү күндө молдо эртең мененки саат 5тен баштап, түнкү 11:30га чейин тыным жок иштейт. Ал үчүн айлык албайт. “Ыйман” фонду берип жаткан маяна дагы түбөлүктүү эмес. Ошондуктан Муфтияттын мүчөлөрү, жетекчилик ойлонуусу керек”¹⁰².

Бул чөйрөнү жакшыртуу үчүн мугалимдердин маяна маселеси негизги көйгөй экенин эксперт Абай Кенжекулов дагы белгилейт. Анын пикиринде айлыктын аздыгынан улам, мыкты билими бар адистер диний окуу жайларга келип иштебей жатышат. “Каржы маселеси диний окуу жайларда абдан чоң көйгөй. Аны чечүүнүн жолдорун табуу зарыл”¹⁰³.

Мындан сырткары диний окуу жайлардагы ачык-айкындуулук маселеси да суроо жаратат. Бул тууралуу 30-апрелде өткөн коомдук талкууда эксперт Нурлан Исмаилов баса белгиледи. “Эгерде диний окуу жайлар сырттан келгендерге жабык боло берсе, эшигинен бирөөнү киргизгиси келбесе, анда коомдон жашырган бир нерсеси бар деген бүдөмүк ой пайда болот. Кыргыздарда илгери салт бар болчу, бирөөнүкүнө кызмат кылып кетип жатканда чапанын ачып “кетип жатабыз” деп койчу экен. Бир нерсени бекитип алды деп ойлоп калбасын деген таризде. Эгер чапанын бекитип кетип жатса, эки колтугуна эки нанды кыстарып бара жатат деп ойлошу мүмкүн. Бүгүнкү күндө бул маселе эң негизги коомдун талабы болуп жатат. Эмне үчүн булар жабык? Кандай билим берип жатат? деген сөздөр болууда. Ачык-айкындыктан эч качан коркпошубуз керек. Диний уюм өзүнүн сайтын ачып, ал жерде кайсы мударистер, кайсы аалымдар сабак бере турганын, кандай программасы бар, кайсы окуучулар сабак ала турганын чыгарып койсо, элде алар жөнүндө толук маалыматтар жетиштүү болмок”¹⁰⁴.

Жобону иштеп чыккан жумушчу топтун мүчөсү катары Булан институтуна маек берип атып да Нурлан Исмаилов ушул маселеге токтолду эле: “Мен медресенин башчысы болуп, же муфтиятта иштесем изилдөөчү жана бейөкмөт уюмдарга эшикти кенен ачып коет элем. Алар медреседеги кемчиликтерди тактаганга көмөкчү болуп берет. Медреселерде коомдон кымтып, жашыра турган деле эч нерсе жок. Болгону алардын бизден айырмасы - бутун чечип киргендиги жана эркектер болгон жерге аялдар жылаң баш кирбеши керек деген эрежеси”¹⁰⁵. Булан институту дагы мындай сунушту колдойт жана медреселер журналисттерге, ата-энелерге жана бейөкмөт уюмдарга болушунча ачык болгонго аракет жасашы керек деп эсептейт.

¹⁰¹Тимур Козукуловдун Булан институтуна берген маеги, 28-март, 2019-жыл.

¹⁰²Нурлан Исмаиловдун Жобо тууралуу талкууда сүйлөгөн сөзү, 30-апрель, 2019-жыл.

¹⁰³Абай Кенжекуловдун Булан институтуна берген маеги, 22-май, 2019-жыл.

¹⁰⁴Нурлан Исмаиловдун Кыргызстанда диний билим берүүнү жөнгө салуунун тартиби боюнча Жобонун долбоорун талкулоо учурунда сүйлөгөн сөзү, 30-апрель, 2019-жыл.

¹⁰⁵Нурлан Исмаиловдун Булан институтуна берген маеги, 5-апрель, 2019-жыл.

Бардык маселеде чынчылдык жана ачыктык керек. Эксперт Айбек Тилекматовдун пикиринде, диний тармак биринчи кезекте ачык болушу керек. “Диний тармак биринчи кезекте ачык болуш керек. Алар бүт баарын ачык айтса, элдин ою түз болот. Дин негизи элге оор көрүнбөш керек. Адамдар дин дегенде жеңил, сергиткен нерсени түшүнүүсү керек. Дин негизи назик тема, ал жеңилдикти, татаалдаштырбоону талап кылат. Бул тармактын кызматкерлери чычалабай, конструктивдүү сынды кабыл алып иштесе ары жагы оңой чечилет. Бул сферада эксперттер дагы аз болуп жатат. Негизи бардык жерде динди билген адистер болушу кажет. Жок дегенде кээ бир көрүнүштөргө ой жүгүртүп, өзүнүн көз карашын билдирип, чечүү жолдорун айта билген адис болгону дурус. Дин маселеси 1-2 айда үйрөнө кала турган курс эмес”¹⁰⁶.

Жалпысынан алганда эки жыл мурдагыга караганда көз караштар жана кырдаал жакшы жагына өзгөрө баштады. Коомчулукка медреселер тууралуу маалыматтар мурдагыга караганда кененирек жетип, талкуулар кеңири жүрүп калды. Диний аалымдар жана медресе жетекчилери арасында реформалоо маселесин туура кабылдоо жана диалог курууга ынтызарлык байкалат. Учурда күн тартибиндеги маселе - коомдук талкууларды өткөргөндөн кийин жаңы жобонун кабыл алынышын тездетүү жана андагы нормаларды турмушка ашыруунун механизмдерин тактап жазып чыгуу болуп саналат.

6.Корутундулар

- 28 жылдык эгемендик тарыхында Кыргызстанда Исламий диний окуу жайлар чаржайыт ачылып, аларды бир стандартка жана тартипке сала турган система жок болгон. Жеке демилге менен ачылып, каттоого алуудагы тартиптер да жеңил болгон. Ошондуктан жалпы стандартка сала турган системасыз шартта жеке жактар ача берип, медреселердин саны жүздөн ашып кеткен. 2014-жылдан кийин гана диний окуу жайларга мамлекеттик деңгээлде көңүл бурула баштады.
- Медреселердин саны жүздөн ашса да, 2014-жылга чейин мамлекет тарабынан алардын окуу программасынын мазмунуна, материалдык-техникалык базасына жана окутуучулардын билим деңгээлине мамлекет тарабынан эч көңүл бурулбай келди. Медреселердин бардыгы жеке менчик болуп, көбүнчө Куран жана хадис жаттоого гана басым жасашууда. Ошондуктан медреселердин окуу программасын байытып, ар тармактуу билим алууга шарт түзүү керек. Буга байланыштуу медресе жетекчилери реформа кылууга, зарыл инвестиция жасай турган мезгил келди.
- Кыргызстан светтик өлкө катары мамлекеттик казынадан медреселерге эч качан каржы бөлбөйт жана финансылык же техникалык жардам көрсөтпөйт. Алар жеке колдо жана каржы булактары да ар кандай. Учурда диний окуу жайлар чындап өнүгүү этабына өтчү учурга келишти. Андыктан талапка жооп бербеген медреселер жаңы Жобого ылайык жөн гана кыска диний курстарды уюштура турган мекемеге айланышы керек.
- Коомдук талкууга коюлган жобону Кыргыз өкмөтү өз токтому создуктурбай бекитип бериши кажет. Ар бир министрлик ишти кармабай, сунуштарын ыкчамдык менен жазып бериши керек. Кыргыз өкмөтү жобонун аткарылышы үчүн Дин

¹⁰⁶Айбек Тилекматовдун Булан институтуна берген маеги, 22-май, 2019-жыл.

иштери боюнча мамлекеттик комиссияны колдоп, финансылык жана кадрдык ресурстар менен камсыз кылышы зарыл.

- Жободо диний окуу жайлар орто диний окуу жай, жогорку диний окуу жай жана атайын диний курстар деп үч тепкичке бөлүндү. Орто диний окуу жайларда 9-классты бүтүп келген балдар окуй алышат. 9-классты бүтө элек баланы медресеге алган учурлар кездешсе катуу чара көрүлүшү керек. Медреселер 9-классты бүткөндүгү тууралуу күбөлүгү жок баланы медресеге кабыл алууга акысы жок. Бул норманын сакталышын Дин иштери боюнча мамлекеттик комиссия, муфтия жана Билим берүү жана илим министрлиги тыкыр көзөмөлгө алышы керек.
- Булан институту Дин иштери боюнча мамлекеттик комиссия демилгелеп, турмушка ашырууга аракет кылып аткан техникалык лицензиялоо жараянын колдойт. Ар бир диний окуу жай балдардын окушуна зарыл шарттарды толук кандуу түзүшү керек. Ошондой эле балдарды жерге отургузуп окутуу практикасын токтотуу кажет. Ар бир медреседе парта жана отургучтар гана эмес, толук жабдылган китепкана жана компьютердик класстар жана интерактивдуу доскалар да болушу керек. Окуу жайлардын материалдык-техникалык базасын бир стандартка салып, талапка ылайык жабдуу талабын коюуга мезгил келди.
- Булан институту окутуучулардын эки дипломдуу болушу тууралуу талапты колдойт. Учурда окутуучулардын тартыштыгы бар. Бирок медреселер диплому бар теологдорду да мугалим катары тарта башташы керек. Окутуучуларга карата талаптын күчөтүлүшү, эки дипломдуу болушу керек жана бир диплому светтик билим болушу зарыл, деген талап жаш муундун терең билим алып чыгышына түрткү болот.
- Соңку учурда медреселердеги абал коомчулук тарабынан кеңири талкууланып, бейөкмөт уюмдар жана жалпыга маалымдоо каражаттарынын бул маселеге кенен көңүл бурушу жакшы өзгөрүүлөрдү алып келди. Медресе мүдүрлөрүнүн жана окутуучуларынын арасында жаңы өзгөрүүлөргө жана сунуштарга карата толеранттуу мамиле калыптанып, диалог курууга ынтызар болуп калышты. Ал эми Кыргызстан Мусулмандар диний башкармалыгын коомчулукка ачык болуп, сын-пикирлерге терикпей, чыдамдуу болуусун сурайбыз. Ошондой эле медресе жетекчилерине кайсы жыйынга баруу же барбоону айтып, көзөмөлгө алууну токтотууга жана алардын эркиндигин сыйлоого чакырабыз.

